

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS:

- Docenten *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Prestaver 33
Trauerstäbe 55

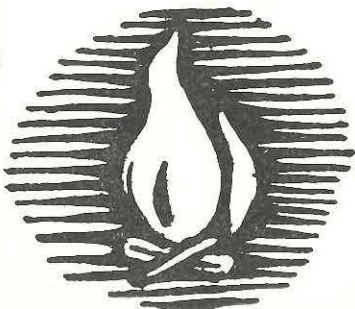
ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Sigurd Grieg: Ringsaker kirkes gamle herlighet.
Anmäld av docenten *Erik Cinthio*, Lund 57
- S. Gunnarsson: Torp och backstugor i Vissel-
tofta socken. Anmäld av kyrkoherden *Otto*
Svennebring, Kvarnlyckan 58
- Sigurd Wallin: Kuriositetskabinettet i Linkö-
pings stifts- och landsbibliotek. Anmäld av
landsantikvarien fil. dr *Bengt Cnattingius*,
Linköping 59

- Gustaf Utterström: Jordbrukets arbetare I—II.
Anmäld av fil. lic. *Sven B. Ek*, Lund 60
- Gyula Ortutay: Ungarische Volksmärchen. An-
mäld av docenten *Jan-Öjvind Swahn*, Lund .. 62

KORTA BOKNOTISER:

- I Köla 63
- Sven Jacob Carlsson: Anteckningar om Ulrika
socken 63
- Gad Rausing: Arkeologien och naturvetenska-
perna 64
- Nils von Hofsten: Eddadikternas djur och
växter 64

RIG . ÅRGÅNG 42 . HÄFTE

2

1959

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professorn fil. dr *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Styresmannen för Nordiska museet fil. dr *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Fimngatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

PRESTAVER

Av Nils-Arvid Bringéus

I nutida svenskt språkbruk avses med prestaver vanligtvis de svarta florbeklädda stänger, som bäres framför kistan i en begravningsprocession. Ordets senare led har ej sällan identifierats med det svenska stav.¹ Ordböckerna visar emellertid, att ordet är av ryskt ursprung och utgör en sammansättning av prefixet *pri*, vid, (besläktat med lat. *prae*) samt *stávitj*, ställa, (besläktat med lat. *stare*). Pristav har i ryskan ungefär betydelsen kommissarie eller länsman och betyder i äldre svenska marskalk, senare begravningsmarskalk. Härifrån har ordet övergått att (jämsides) användas om marskalkattributet, staven.

Om marskalkstaven under medeltiden hade sin främsta funktion som rättssymbol,² skulle den alltifrån renässansen komma att spela en viktig roll som ceremonitecken, inte minst vid begravningar. I Sverige introducerades bruket med stavbärande marskalkar vid Johan III:s bisättning 1592. Processionsordningen omtalar, att liktåget inleddes av Johan III:s hovmarskalk Hans Åkesson Soop och hertig Karls hovmarskalk Hans v. Mas-

bach,³ vilka enligt klädkammarräkenskaperna var klädda i sorgeskappor och bar hattar med sorgband.⁴ På det bekanta kopparsticket av Hieronymus Nützel från 1593 återfinns man de båda marskalkarna gående bredvid varandra med stavar i händerna.⁵ Ännu tydligare framgår marskalkarnas utseende av ett i riksarkivet bevarat förslag till Johan III:s begravningsprocession 1594, fig. 1.⁶ Marskalkstavarna synes vara av ganska enkelt utförande och liknar närmast promenadkäppar. Marskalkarna intar även en jämförelsevis perifer plats i förhållande till processionens centrum kring kistan.

Då det visats, att begravningsbilden, vari fig. 1 ingår, haft Franz Hogenbergs kopparstick över den danske konungen Fredrik II:s liktåg 1588 till förebild,⁷ kunde man förmoda, att också de stavbärande marskalkarna upptagits efter

³ Se härom M. Olssons framställning i Vasa-graven i Uppsala domkyrka 1 (1956), s. 98.

⁴ M. Olsson, a. a. s. 95 f.

⁵ Reproducerat t. ex. i Svenskt pantheon (1906) s. 229; Svenska folket genom tiderna 3 (1938) vid s. 262; A. Lindblom, Sveriges konsthistoria 2 (1944), s. 341; M. Olsson, a. a. 2, pl. 59 b.

⁶ Bilden är numera för första gången i sin helhet reproducerad i M. Olsson, a. a. 2, pl. 63—65. Om marskalkarna se 1, s. 108, 115.

⁷ Å. Meyerson, Johan III:s begravning och hans blodsfana (Livrustkammaren 1) s. 104; M. Olsson, a. a. 1, s. 106.

¹ A. Noreen, Folketymologier (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkliv 6: 5, 1888) s. 27; R. Geete, Något om folk-etymologi (Ord och bild 1892) s. 172.

² Jfr Lizzie Carlsson, Staven — en maktens och ringhetens symbol (Rig 1951).

1. Marskalkar med stavar. Ur förslag till Johan III:s begravningsprocession 1594.

danskt mönster. Den "regius marischalus", som avbildas på Hogenbergs stick, saknar emellertid stav. På ett kopparstick över kejsar Karl V:s sorgprocession i Brüssel 1558 av Henricus Hondius finner man däremot, hur konung Filip II företredes av två hovmästare, Gyllene skinnets stormästare jämte en härold, samtliga med stavar i händerna.⁸ De två stavbärande hovmästarna, fig. 2, utgör en direkt motsvarighet till hovmarskalkarna i Johan III:s procession. Då man vet, att en "förmålad tavla" över Karl V:s procession inköptes för svensk räkning i Antwerpen 1561,⁹ ligger det nära till hands

⁸ Här reproducerat efter ett verk i Kungl. biblioteket, som tillhört Carl Gustaf Tessin med handskrivet titelblad: "Pompe Funebre de Charles V".

att antaga, att Karl V:s procession utgjort förebilden till sedens införande i Sverige.

I fortsättningen skulle de stavförsedda marskalkarna bli ett fast formelement i de furstliga begravningsprocessionerna såväl på den nordeuropeiska kontinenten som i Sverige, vilket bl. a. framgår av J. C. Lünigs *Theatrum Ceremoniale historico-politicum*. Häri ingår även en utförlig beskrivning av Gustav II Adolfs likprocession från Volgast 1633, vari omtalas åtta olika marskalkar.¹⁰ Man återfinner dem likaledes på ett samtida kopparstick.¹¹ Den förste går framför den furstliga uppvaktningen, den andre, som var hovmarskalk, omedelbart före kistan — fig. 3 — och övriga två och två före olika kategorier i processionens senare del. Vid Karl X Gustavs jordafärd 1660 skulle antalet prestaver nå sitt maximum. På gravyren efter Erik Dahlbergs teckningar av processionen finner man inte mindre än tjugo marskalkar och "conductores".¹² Husgerådskammarens räkenskaper upptager detta år utgifter för lika många "presta f stocker".¹³

Bruket av prestaver blev icke enbart knutet till kungliga begravingar. Redan vid riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstiernas begraving i Tyresö 1641 omnämnes en marskalk före kistan.¹⁴ I be-

⁹ Å. Meyerson, a. a. s. 102; M. Olsson, a. a. 1, s. 38.

¹⁰ J. C. Lünig, *Theatrum ceremoniale historico-politicum* 2 (Leipzig 1720), s. 555 ff.

¹¹ Reproducerat i Svenskt pantheon s. 240.

¹² S. Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege...* (Norimbergæ 1696) vid s. 608. Reproducerat i Svenskt pantheon s. 281 ff.

¹³ Husgerådskammarens räkenskaper (Stockholms slottsarkiv) 1660—73 a, s. 932.

¹⁴ K. af Schmidt, *Anteckningar om Röne härad* 1 (1896), s. 95.

skrivningen till Johan Sars' gravyrer av Carl Carlsson Gyllenhielms bisättningsprocession i Strängnäs 1651¹⁵ och av pfalzgreve Johan Casimirs begravningsprocession i samma stad 1652¹⁶ möter oss den stavförsedde marskalken för första gången under benämningen prestav. Klädd i fotsid kappa med svart nedhängande sorgband om hatten går den ene omedelbart före kistan och den andre "före fruntimret" dvs. de kvinnliga deltagarna. Härpå följer hovmarskalken med kammarherrar och hovjunkare, bärande en liknande stav i handen. I Johan Casimirs procession, som var ännu ståtligare, finner man inte mindre än fjorton marskalkar. Vid riksmarsken Lars Kaggs begravning i Riddarholmskyrkan 1662 förekom åtta prestaver: den förste en löjtnant, den andre en kapten, den tredje en ryttmästare, den fjärde en stallmästare, den femte en major, den sjätte och sjunde hade överstes rang och den åttonde, som var "prestav för liket", var greve.¹⁷ I räkningar från adelsbegravningar finner man i fortsättningen genomgående utgifter för prestavkäppar.¹⁸

¹⁵ Reproducerad i S. Wallin, Om barocktidens begravningsvapen i Södermanland (Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910, 2, 1913) s. 95; E. Klein, Bilder ur Sveriges historia (1931—32) s. 341; Svenska folket genom tiderna 4, s. 322; S. Wallin, Kyrkoinredning för herremän (1948) s. 137; E. H. Bergquist, Gyllenhielms begravning och gravkor (Sörmlandsbygden 1953) s. 40 f.

¹⁶ Reproducerad i Svenskt pantheon s. 254; Svenska folket genom tiderna 4, s. 115. Att gravuren är en ganska verklighetstrogen avbildning av processionen framgår vid en jämförelse med en bevarad beskrivning av ett ögonvittne. J. Ekeblad, Bref 1 (utg. av N. Sjöberg, 1911), s. 166.

¹⁷ K. af Schmidt, a. a. s. 96.

¹⁸ Se t. ex. W. Karlson, Kungligt, adligt, lärt och lekt (1941) s. 170, 177, 182, 197; Dens., En senkarolinsk adelsbegravning (Uppland 1941) s. 67. Jfr M. Liljegren, Stormaktstidens gravkor (1947) s. 23.

Efter en relativt anspråkslös begynnelse hade bruket antagit så omfattande proportioner, att en reduktion ansågs nödvändig. I K. Maj:ts förnyade överflödsförordning för adeln 1668 heter det, att "marskalkar eller prestaver skola ej heller vara mer än två, den ene för liket och den andre för fruntimret".¹⁹ Föreskriften synes ha åstadkommit en stabilisering av seden inom riket.²⁰ Mot 1600-

¹⁹ Kongl. stadgar... angående justitiæ och executions-åhrender (utg. av J. Schmedeman, 1706) s. 557; Samling utaf kongl. bref... 3 (utg. av A. A. von Stieruman 1753), s. 729.

²⁰ I den svenske generalguvernörens i Bremen-Verden, greve Königsmarck, procession 1674 förekom däremot ännu 10 marskalkar. Lünig, a. a. s. 587.

2. Hovmästare med stavar vid Karl V:s sorgeprocession i Brüssel 1558. Ur kopparstick av H. Hondius.

talets slut kom även begravningsceremoniernas höjdpunkt att förskjutas från den högtidliga translationen till akten i kyrkan och det där uppförda castrum doloris.²¹ Men även om antalet prestaver reducerades, skulle bruket allt framgent bilda ett av processionens fasta fornelement och till slut bli det enda kvarlevande av barockbegravningsens rika ceremoniel.

Ännu i början av 1700-talet förekom prestaver uteslutande vid adelsbegravningar. I en kunglig förordning 1731 heter det, att sorgfolket i städerna till fots skulle följa den döde, så framt icke snö- eller regnväder inföll, då allenast trenne vagnar tilläts, "förutan prestavens vid de adelige begravningar".²² I en förklaring följande år över justitiekanslerns förfrågningar beträffande förordningen heter det, att "när sorgvagnar få brukas, må inga flera följa i processen än som kunna rymmas i 3 vagnar, förutan prestavens vagn, som allenast är tillätlig vid adliga begravningar".²³ Genom sistnämnda föreskrift hade om än blott indirekt bruket av prestaver förklarats som ett adligt privilegium. Så tolkades förordningarna t. ex. i Bælters kända arbete om kyrkoceremonierna, vars första upplaga utkom 1762.²⁴ I Danmark förbjöd en förordning 1751 uttryckligen "den Misbrug der undertiden indløber med de saa kaldede Marchal-Staver" vid begravningar. Sådana stavar

skulle blott vara tillåtna för "høye Stands- og Rangs-Personer".²⁵

I Sverige skulle alla föreskrifter till trots bruket av prestaver snart komma att upptagas även utanför adelsståndet. Biskop Rhyzelius omtalar sålunda i sin biografi, att han 1729 lät göra en med boj överklädd likstav för biskop Torsten Rudeens begravningsprocession, och samma stav hade brukats vid ärkebiskop Erik Benzelius procession 1743. Rhyzelius hoppades, att den en gång skulle göra honom själv samma tjänst.²⁶ Att det dock kunde ha sina risker att bruka prestaver vid en vanlig församlingsprästs begravning fick änkepastorskan Maria Murbeck i Fridlevstad i Blekinge erfara. Hon blev nämligen år 1767 instämnd till tinget av landsfiskalen Carl Petter Loffman för att vid sin makes begravning mot såväl äldre som nyare kungliga förordningar ha brukat åtskillig yppighet och överflöd, bestående i dyrbar likklädsel, prestaver och flera led i likprocessionen m. m. "som vid denna begravningsakt olagligen förelutpit..." Svaranden, som omsider blev frikänd, tillstod, att tvenne prestaver blivit nyttjade, en för liket och en för de sörjande, ehuru hon ej visste, att det var förbjudet. På frågan vem som föranstaltat härom meddelades att det vid tillfället i fråga i prästgården vistades ett par fruntimmer från Stockholm, "vilka under fruns sjuklighet anstaltade om allt eftersom dem syntes".²⁷ Att prestaver vid prästbegravningar vid denna tid ej var en helt okänd företeelse synes framgå av

²¹ M. Liljegren, a. a. s. 22.

²² Utdrag utur alle... publice handlingar... 2 (utg. av R. G. Modée 1746), s. 929. Förordningen var föranledd av ett memorial från prosten Petrus Lampa i Arboga. Häri nämnes dock intet om prestavens vagn. Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början 4 (1958), s. 521 ff.

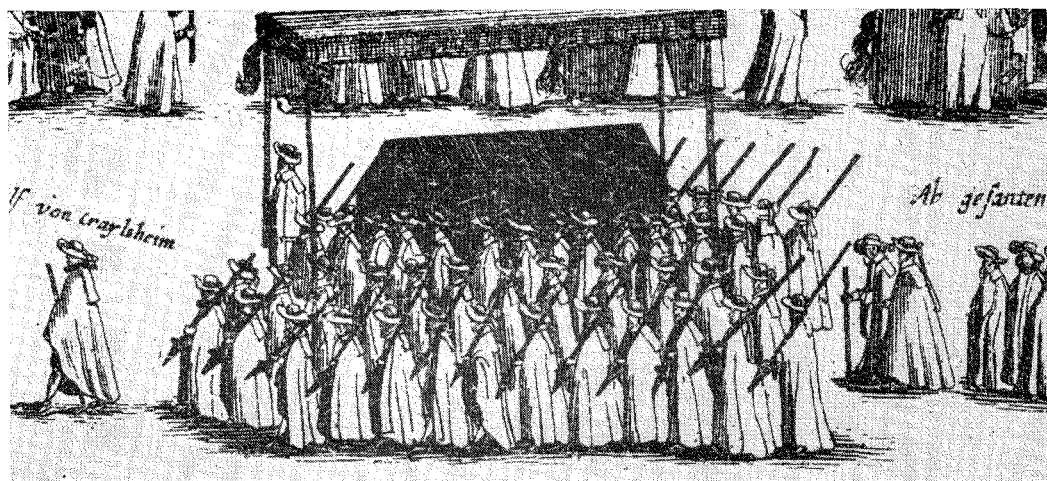
²³ Modée 2, s. 946. Jfr s. 1071.

²⁴ S. Bælters, Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna s. 825.

²⁵ Kong. Friderich den Femtes allernaadigste Forordninger og aabne Breve for Aar 1751 s. 138.

²⁶ A. O. Rhyzelius, Anteckningar om sitt lefverne (utg. av J. Helander, 1901) s. 176.

²⁷ W. Karlson, Platser och människor (1954) s. 123, 128 ff. För ett parallellfall se numera G. Carlquist, Lunds stifts herdaminne 2: 7 (1959), s. 394.

3. Marskalkar med stavar i Gustav II Adolfs likprocession från Volgast 1633. Kopparstick av okänd mästare.

de föreskrifter kyrkoherden i Ålem i Kalmar län, Anders Swebilius, år 1777 gav för sin begravning: "Ingen likpredikan (varmed tydligen avses personalier), ingen prestav, inga andra bärare än bönder vill jag hava. Mina kära barn veta det visst själva, det jag aldrig i min livstid haft tycke för otidig fjäs och prunk." Det blev dock både det ena och det andra, då de efterlevande i hans liksom i många andras fall gav efter för en alltför vanlig uppfattning om det ståndsmässiga.²⁸ Efter 1823 blev ingripanden av det slag som förekom i Fridlevstad omöjliga. Då upphävdes nämligen de äldre överflödsförordningarna "såsom innebärande en med närvarande tids tänkesätt mindre förenlig inskränkning i varje enskild mans frihet att efter behag använda sin välfångna egendom".²⁹

För 1800-talets senare hälft föreligger ett omfattande material rörande bruket av

²⁸ B. Olsson, Kalmar stifts herdaminne 2 (1947), s. 210; Dens., Ålems herdaminne — präster och klockare (Ålems socken, 1949) s. 422.

²⁹ Kungl. brev 10/9 1823.

prestaver genom traditionsuppteckningar, som utförts under de senaste åren.³⁰ Dessa ger talrika belägg för bruket av prestaver vid förnämre jordafärder. På herrgårdarna Björnskog och Dollby i Hultsjö socken i Småland uppgives t. ex. prestaver ha funnits.³¹ I Brearyd i samma landskap fanns tre herrgårdar, tidigare bebodda av adelsmän. Vid dessas begravning förekom alltid prestaver. Sådana omtalas till och med vid ett nyfött barns jordfästning på 1870-talet.³² Mycket talrika är uppgifterna om att presta-

³⁰ Från Folklivsarkivet i Lund (LUF) utsände förf. i mars 1947 en frågelista om prestaver, varå 90 svar föreligger. Samma lista har utsänts av Nordiska museets etnologiska undersökning (EU), där den besvarats av 101 meddelare. Uppgifter om bruket har även inkommit som svar på förf. :s frågelista om begravningsseder (LUF 70). En kort fråga om bruket av prestaver har dessutom införts i Kyrkohistoriska arkivets i Lund frågelista (LUKA) och har f. n. besvarats av mer än 2 000 sagesmän, huvudsakligen från södra Sverige. Ett antal traditionsuppgifter har även erhållits från Västsvenska folkminnesarkivet i Göteborg (IFGH) och Landsmålsarkivet i Uppsala (ULMA).

³¹ EU 34969.

³² LUF 10414.

ver brukats vid prästbegravningar. Ofta utgör dessa de enda tillfällen, varvid seden över huvud taget förekommit i en socken.³³ Utom för adel och präster säges prestaver även ha använts för vissa ståndspersoner. På kyrkvindar eller anorstädes i skilda delar av landet har under stundom bevarats prestaver, som brukats vid dylika begravningar och sedan ej mera kommit till användning.³⁴ De har merendels ansetts som alltför obetydliga föremål för att upptagas i inventarierna och har ej heller alltid varit kyrkans egendom. Särskilt väl bevarade tycks prestaverna ha blivit i svenska Finland, trots att de blott begagnats vid enstaka tillfällen såsom vid prästbegravningar.³⁵

I jämförelse med de högre ståndens begravningssed tedde sig allmogens jordafärder mycket torftiga, sedan de romersk-katolska kyrkobruken med processionskors och fanor, ljus, rökelse och handklockor upphört.³⁶ Själva processionen från hemmet till kyrkogården bibehölls

³³ LUKA 2063—64, 2208—09, 2543—45, 2547, 2570—71, 2573—74, 3082, 3183, 3859, 3981—82, 4146. Till följd härav har prestaven på något håll kallats präststav! ULMA 11100; LUKA 2208. Jfr Noreen, a. a. s. 27.

³⁴ L. M. Holmbäck, Östersunds gamla kyrka (Jämten 1945) s. 74; svar på LUF:s frågelista nr 78 från Enåker, Sparrsätra och Bred, Söderköping, Husby-Rekarne, Sala, Tortuna-Sevalla; St. Mellby, LUKA 2556; Odensåker, LUKA 3680. I ett gravkor i N. Rörums kyrka har förf. även påträffat en prestav.

³⁵ Svar på LUF:s frågelista nr 78 från Pojo, Ekenäs, Bromarf, Jakobstad. Genom förmedling av prof. H. Tegengren har från Finlands Nationalmuseum uppgift om bevarade prestaver även erhållits från Hollola, Limingo, Akkas, Villnäs, Hartola, Kemi landsförsamling, Rimito, Nagu och Eno. Från Brahestad omtalas bruket av prestaver även vid förnåma borgares jordfästning på 1880-talet. S. Paulaharju, Wanha Raahe (Helsinki 1925) s. 148; för uppgiften tackas fil. dr Askö Vilkuna, Lund.

dock, och i denna ingick vissa fasta formelement. Ett sådant bruk var, att gravkorset — eller den s. k. stolpen — bars med i processionen omedelbart före kistan, fig. 5. Redan Gabriel Djurklou har erinrat om likheten med de adliga processionernas huvudbaner³⁷ liksom senare Sigurd Wallin, vilken framkastat hypotesen, att bruket "ej är annat än en kvardröjande tillämpning av den äldre adliga seden".³⁸ En viss påverkan är trolig, men sedens typiskt östsvenska utbredning — fig. 7 — och talrika kontinentala motsvarigheter tyder på att dess rötter går avsevärt längre tillbaka.³⁹ Bruket har på sina håll inom utbredningsområdet förekommit ännu under innevarande sekel, då stengravningsvårdarna helt undanträngt det samma.

Ett annat bruk har varit, att två "föregångare" inlett begravningsprocessionen, fig. 4. Denna sed visar en klart västsvensk utbredning, fig. 7. I mannaminne har den haft sin koncentration dels inom en vid sektor med Göteborg som medelpunkt, omfattande södra Bohuslän, norra Halland och stora delar av Västergötland, dels i vissa delar av Skåne. Tänkbart är

³⁶ I prästerskapets förslag av den 12 mars vid Uppsala möte 1593 nämnes bland påviska vidskepelser, vilka i skiftande utsträckning på olika håll förekom, "fanor och klockor som bäres för de dödas lik". Svenska riksdagsakter 3 (1894), s. 95. Även om förbud häremot ej medtogs i det egentliga mötesbeslutet, synes man ha varit överens om att bruken med allmogens samtycke borde avläggas. Jfr N.-A. Bringéus, Klockringningsseden i Sverige (1958) s. 250. Bruket att bära ljus i begravningsprocessionerna kommer att behandlas av Museumsinspektör B. Stoklund vid Frilandsmuseet, Lyngby.

³⁷ G. Djurklou, Unnarsboarnes seder och lif (1874) s. 67.

³⁸ S. Wallin, Om barocktidens begravningsvapen s. 92; Dens., Kyrkoinredning för herremän s. 135. Jfr även L. Hagberg, När döden gästar (1937) s. 388 ff.

4. Föregångare utan prestaver vid en fiskares begravning på Öckerö, Bohuslän 1933. Foto i Nordiska museet.

att de båda utbredningsområdena tidigare hängt ihop. Denna sed företer likhet med prestaverna i högreståndsbegravningar. Skillnaden är främst, att föregångarna, som de allmänt kallats, ej bär stavar och att båda till skillnad från äldre tiders prestavsed går före kistan.⁴⁰ Under den tidrymd traditionsuppteckningarna omspänner synes föregångarna eljest ha haft en ungefär likartad funktion som prestaverna. Man skulle alltså även här kunna tänka sig möjligheten av en efterrapning av högreståndssed med en efter förhållandena betingad omformning. Också i

³⁹ Redan O. J. Broman omtalar att "för vart och ett lik sattes ett kors, vilket bars näst efter bären". *Glysisvallur* 2 (1912—1953), s. 29. De värmändska beläggen på kartan avser bruket att bära smidda järnkors i liktåget. Jfr O. Jonsson—B. Hellner, *Smidda järnkors på Ekshärads kyrkogård* (1932).

Om seden utbredning i *Balticum* se F. J. Ekman, *Beskrifning om Runö och Liffland* (Tavastehus 1847) s. 92; E. Klein, *Runö, folklivet i en gammal svensk by* (1924) s. 378; P. Söderbäck, *Rågöborna* (1940) s. 298; K. Straubergs, *Lettisk folktro om de döda* (1949) s. 71. Seden har även förekommit i *Gammalsvenskby* (ULMA 2164, 21779). Bruket lär även ha förekommit sedan svenskbyborna bosatt sig på Gotland. EU 34419. Om seden på kontinenten se L. Eisenhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik* 2 (Freiburg 1933), s. 445; *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens* 3 (Berlin & Leipzig 1930—1931), sp. 1106. Förf. hade tillfälle att iakttaga bruket i Schweiz sommaren 1958.

detta fall är det emellertid sannolikt, att seden har äldre ursprung än högreståndsbuket av prestaver.⁴¹ När omsider prestaver infördes i församlingar, där föregångare tidigare brukats, kunde det hända, att under en mellanperiod i samma begravningsprocession brukades såväl föregångare som prestaver.⁴² Även utbredningen tyder på att bruket av föregångare kunnat fördröja införandet av prestaver.

På kartan, fig. 7, markeras ytterligare ett begravningsbruk, som förekommit bland allmogen i vårt land under 1800-talets senare hälft, nämligen föregångare med en "sorgstav".⁴³ Seden har varit koncentrerad till Värmland och Dalsland,

⁴⁰ I senare tid kan föregångarna stundom ha burit var sin krans. Kölabý, LUKA 2622; Trökörna, LUKA 3470; Hemsjö, LUKA 4044, 4046; Knätte, Svar å LUF 78. I vissa fall har föregångarna även varit flera. Stala, LUKA 2498; Mollösund, LUKA 3173; Spekeröd, LUKA 3545; Klövedal. Svar å LUF 78; Morlanda, IFGH 5196. Jfr A. Olsson, *Dödstro och begravningssed i Morlanda* (Folkminnen och folktankar 1926) s. 189; L. Hagberg, a. a. s. 388.

⁴¹ Se härom N.-A. Bringéus, *Jordafärdens sjungande föregångare* (Skånes hembygdsförbunds årsbok 1948) s. 129 ff.

⁴² Stenkyrka och Klövedal, LUKA 3614.

⁴³ Denna benämning har dock även brukats på sina håll då två prestaver använts.

5. Gravkorset bäres framför kistan i en begravningsprocession vid Råby-Rekarne kyrka, Södermanland. Detalj av oljemålning 1885 av Olof Hermelin.

där den varit tämligen allmän.⁴⁴ Ofta har bruket här förekommit även vid enkla begravningar. I Östmark ägde varje rote sin sorgstav,⁴⁵ och i Gräsmark hade by-

⁴⁴ På kartan har blott markerats belägg, som uttryckligen anger, att endast en sorgstav använts. Då särskild fråga härom ej finnes i frågelistorna, är svaren tydligt underrepresenterade.

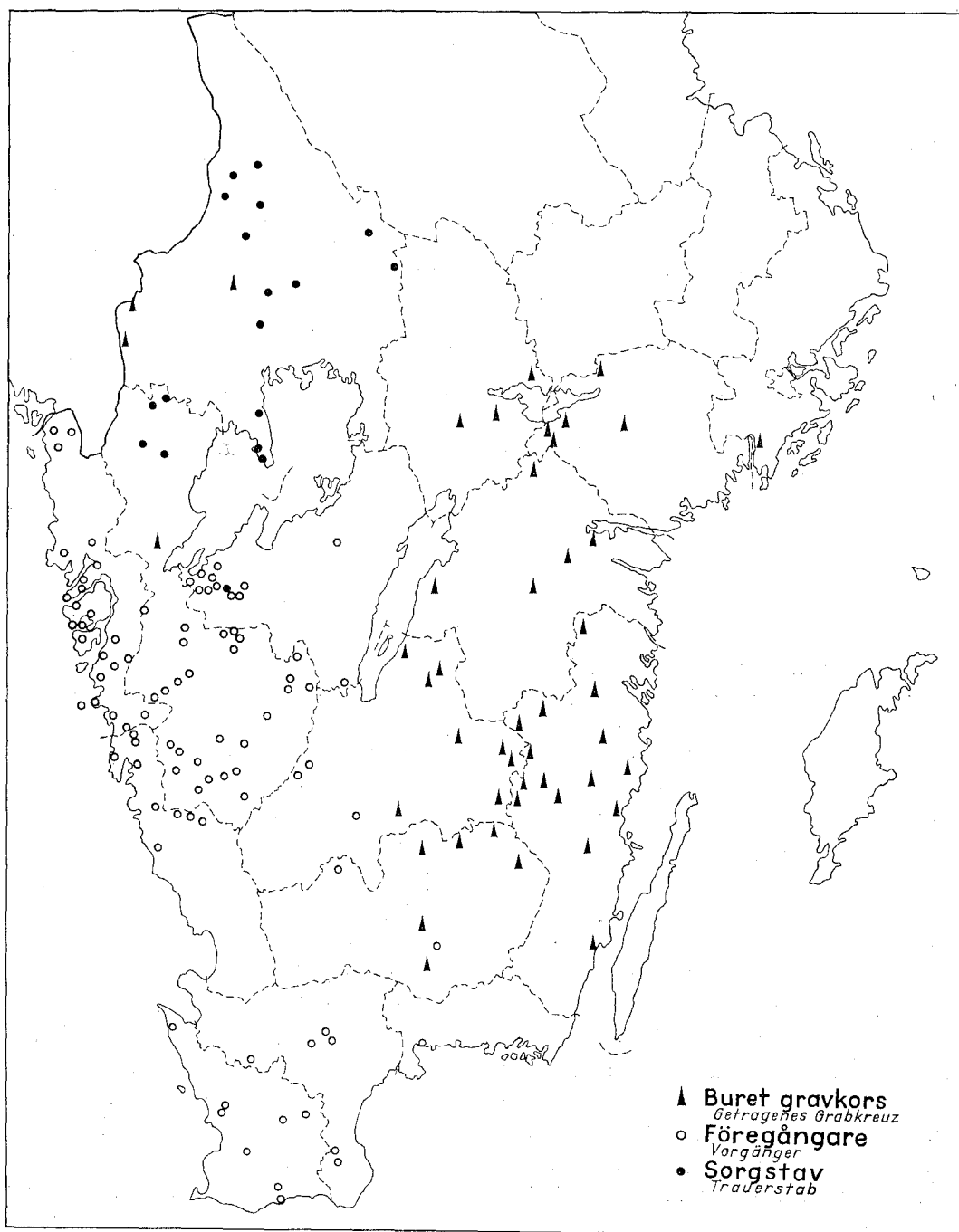
arna egen "likstav", som förvarades hos byfogden, fig. 6.⁴⁶ Det var även vanligt, att gårdarna hade egen sorgstav, vilken

⁴⁵ LUKA 3767.

⁴⁶ EU 34068. Jfr även bild i N. Keyland, Seder och bruk vid dödsfall och begravning i västra Värmland (Fataburen 1923) s. 101.

6. Begravningsfölje på avfärd från gården, Gräsmarks sn, Värmland. Mannen med sorgstaven åker i främsta skjutsen. Foto från omkring 1920 i Nordiska museet.

7. Olika föregångare vid allmogens begravningsprocessioner enligt traditionsuppteckningar. Beläggsprotokollet är förvarat i LUF:s avskriftsarkiv nr 846. Jfr fig. 4—6.

lånades ut.⁴⁷ Uppteckningarna visar, att bruket förekommit i mannaminne, dvs. åtminstone sedan 1800-talets senare hälft. Det heter t. ex.: "Prestav vid begravning är ett bruk som använts i Nordmarks och Gåsborns socknar så långt tillbaka som någon nu levande minns. Och genom hörsägner från föräldrar och farföräldrars dagar var prestav brukligt även då."⁴⁸ Från Millesvik omtalas: "Seden att bära prestaver är mycket gammal på denna ort. Ingen vet något om den tid då prestav ej användes eller varifrån seden kom."⁴⁹

I de ovan anförda uppteckningarna kallas sorgstaven — kanske under inflytande av frågelistans benämning — direkt för prestav. Beskrivningen av sedens utformning visar även, att det verkligen är en form av prestavering det här är fråga om. Ifrån motsvarande högreståndsbbruk skiljer den sig egentligen blott genom att det endast är en stav som använts. Att det är en omformning av det gamla högreståndsbbruken med två prestaver är uppenbart. Omständigheterna kring dess spridning är dock obekanta, när denna hänför sig till en tid, som traditionsuppteckningarna ej omspanner. Det kan tänkas, att de värmländska herrgårdarna utgjort förmedlare av seden till allmogen. Även i andra sammanhang har denna del av landet visat sig mycket mottaglig för kulturnyheter.

Av tidningarnas begravningsnotiser att döma kan bruket med en enda sorgstav ännu alltjämt förekomma någon gång inom utbredningsområdet vid enklare begravningar. Uppteckningarna visar emellertid, hur man efterhand skaffat två

prestaver, varigenom det värmländska bruket blott blivit en övergångsform till den moderna seden med prestaver.

Även om bruket av prestaver för adel, präster och annat "herrska" var allmänt på olika håll i landet vid 1800-talets mitt, innebar detta inte, att också andra sockenbor kunde lägga sig till med bruket. Om inte kungliga förordningar stod i vägen, hindrade de sociala avstånden mellan samhällsgrupperna detta. "Det var stort och högtidligt med prestaver. Det gick inte att härma efter för vanligt folk" omtalar en sagesman.⁵⁰ Svaret är betecknande. Allmogen hade en stark känsla för vad som gick an och vad som icke passade sig. För att bruket av prestaver skulle bli allmänt fordrades ett mellanskikt som förmedlare.

I städerna var den sociala differentieringen större än på landsbygden. Inom borgerskapet fanns ämbetsmän, köpmän, hantverkare och andra kategorier ofta med betydande socialt anseende på grund av förmögenhet eller av andra orsaker. Härigenom var avståndet såväl till adels- som prästfamiljer ofta obetydligt. Ätminstone i mannaminne har det varit vanligt med prestaver bland borgerskapet i skånska städer.⁵¹ Där det fanns knuts-gillen ägde dessa egna prestaver, som utlånades vid bröders och systrars begravningar. I den första svenska Odd Fellow-logen, som grundades i Malmö 1884, var det redan från början brukligt med prestaver, och i de nybildade logerna på olika håll i landet infördes bruket.⁵² Kyrkoförvaltningen i Malmö hyrde från början av 1890-talet ut sorgstavar till ett pris av 2 kr. Räkenskaperna visar, att de kunde

⁴⁷ LUKA 2678, 2680, 2683, 3755—57, 4060.

⁴⁸ EU 34080.

⁴⁹ EU 34463.

⁵⁰ Saleby, IFGH 5198.

⁵¹ LUF 10268, 10269.

brukas även vid tämligen enkla begravingar. År 1894 innehåller Sydsvenska Dagbladet annonser, vari hantverkarnas likbärlarlag i samma stad utbjuder sin likvagn till uthyrning med tillägget: "OBS! Sorgstavar och lister medfölja utan någon särskild avgift." Vi finner här, hur prestaverna direkt utbjudes till den breda allmänheten.

Från städerna hade redan vid denna tid den nya seden börjat nå ut i den omgivande landsbygden. Det tidigaste exemplet härpå, som påträffats bland traditionsuppteckningarna, hänför sig till år 1879: "Första gången jag såg dem (prestaverna) var 1879, då en portier från hotell Kramer i Malmö, som hade sitt föräldrahem i Hyby socken, där blev begravnen. Prestaverna fördes av hotellets ägare och kommunalordföranden i Hyby. Därmed kom bruket av prestaver till socknen men till en början blott vid större begravingar."⁵³ En sagesman från nordvästra Skåne skriver: "Första gången prestaver här, mig veterligt, komma till användning var år 1886 då en med. kand. David Billing, med hem i Tranarp, begrovs. Tvenne lundastudenter prestaverade då."⁵⁴ I Kyrkheddinge utanför Lund uppgives seden ha införts i början av 1880-talet,⁵⁵ och även i ett par andra skånska landsbygdsförsamlingar säges

bruket ha begynt under detta årtionde.⁵⁶ Flera församlingar upptog bruket på 1890-talet,⁵⁷ medan det i andra socknar dröjde till sekelskiftet eller tiden närmast därefter.

Att det ofta är svårt att få exakta uppgifter om tiden för sedens införande sammanhänger med att bruket först successivt blev allmänt. Också på landsbygden var det ett socialt mellanskikt — de förmögnare bönderna, senare även lärare, handlare, tjänstemän etc. — som introducerade bruket. Vid dylika högtidligare jordfästningar lånades ofta prestaver från annat håll, då man ej lät göra prestaver på egen bekostnad.⁵⁸ Så småningom kunde det hända, att socknens likkistmakare eller någon annan mot betalning började tillhandahålla prestaver.⁵⁹ Även i de fall kyrkorna rådde om prestaverna, kunde deras begagnande vara belagt med viss avgift.⁶⁰ På grund härav ansåg sig de fattigare ej alltid ha råd härmed.⁶¹ Genom att prestaver med tiden i stor omfattning skänktes till kyrkorna av enskilda personer⁶² — stundom även av kyrkliga syföreningar⁶³ — för att utan kostnad begagnas, försvann även de ekonomiska hindren

⁵⁶ Hästveda, LUKA 2344; Tjörnarp, LUKA 1888. Jfr LUF 11019.

⁵⁷ V. Alstad, LUKA 2057; Vallkärra, LUKA 2640; Högseröd, LUKA 3945; Silvåkra, LUKA 3949; Stiby, LUKA 3945; Vittsjö, LUF 10350; Örkened, LUF 10477; Hallaröd, LUF 10541; Skurup och Svenstorp, LUF 10277.

⁵⁸ LUF 10277. Jfr nedan s. 46.

⁵⁹ EU 34056, 34078. Jfr 34068. Jfr LUF 10265, 10270.

⁶⁰ LUKA 2276, 2278, 3129, 3175, 3340, 3717, 3941; EU 34096, 34466; IFGH 5198.

⁶¹ EU 210, 34096.

⁶² LUKA 2272, 2621—23, 3128, 3150, 3248—50, 3603, 3780, 3817, 3881, 4022; IFGH 5198, 5209.

⁶³ LUKA 2625, 4048.

⁵² Meddelande i brev till förf. från storsekretären i svenska storlogen av den oberoende Odd Fellow-Orden den 4/7 1947. I ett cirkulär av den 10/9 1921 med anvisningar för Odd Fellow-begraving — vilka det dock stod varje ordenskorporation fritt att tillämpa eller ej — heter det, att ordensbröderna går före kistan, företrädna av ceremonimästaren "samt dennes båda medhjälpare med prestaver".

⁵³ EU 34095.

⁵⁴ LUF 10290.

⁵⁵ LUKA 2381.

för sedens allmänna införande. Längst dröjde det, innan de kom till användning vid de s. k. fattigbegravningarna, men så småningom upptogs de även här. Prestaverna hade upphört att vara ett socialt skiljemärke. De hade blivit allmän sed eller för att citera en skånsk sagesman: ”De höra till och det skall så vara, man kan inte tänka sig en begravning dem förutan.”⁶⁴

En utveckling av här antytt slag har ofta försiggått, innan bruket av prestaver blivit allmänt i en socken. Märkligt nog gäller detta inte enbart de församlingar, där seden upptagits under den närmaste tiden före och efter sekelskiftet. Kartan, fig. 8,⁶⁵ visar, att seden i många församlingar ännu icke hunnit bli allmän utan blott förekommer vid mera framträdande personers begravningar. Beläggen hänföra sig till utbredningsområdets ytterkanter, där seden senast upptagits, dvs. i allmänhet under de sistförflutna årtiondena.

Likheten i fråga om spridningsförloppet med den dräktnyhet, som den vita konfirmationsdräkten innebar, är slående. Konfirmationsdräkten har, som Sigfrid Svensson visat, på landsbygden införts via städer och landsbygdens sociala över-

skikt, de förmögnare bönderna.⁶⁶ Men medan den vita konfirmationsdräkten under 1900-talets första decennier erövrade hela landet, har prestaverna ännu långt kvar, trots att spridningen började åtskilligt tidigare. Dessa har ej ägt de möjligheter att relativt snabbt slå igenom som ett klädmode, knutet till ungdomens gemenskapskrets. Prestaven har varit mer än en nyhet av representationskaraktär, som tidigare varit förbehållen herrskapsklassen. Den var en social symbol, och dess införande sammanhänger med såväl förändringen av samhällsstrukturen som begravningsseden i dess helhet. Traditionella hänsyn har här spelat en betydligt större roll, än man numera föreställer sig.

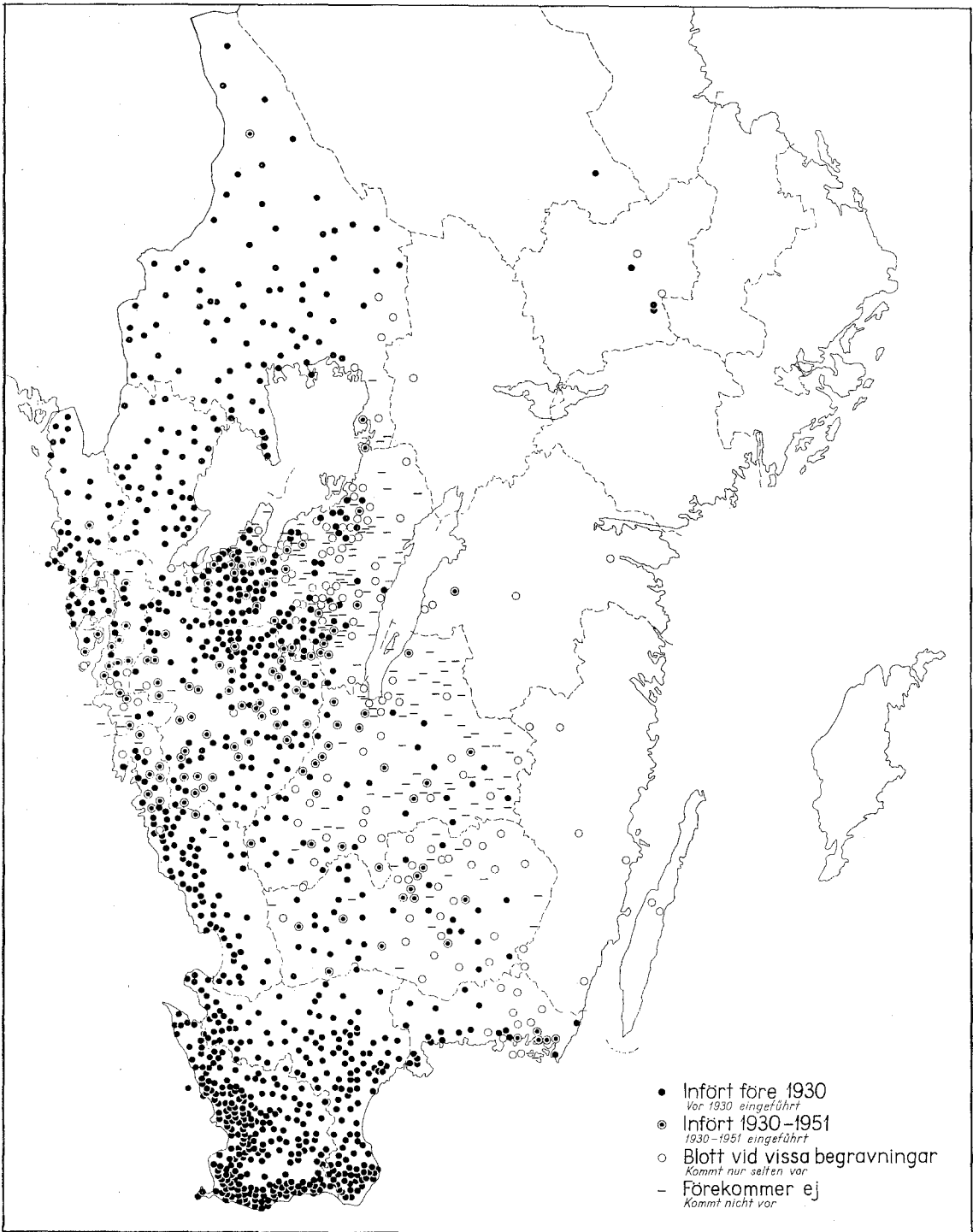
*

Liksom i fråga om konfirmationsdräkten har vid spridningen av prestaverna de sociala faktorerna samverkat med de korologiska. Redan kartans helhetsbild av den utpräglad sydvästsvenska utbredningen visar, att orternas relativa läge måste ha haft en avgörande betydelse vid accepteringen av nyheten. Ännu tydligare blir detta vid en närmare granskning. På kartan har särskilt utmärkts huruvida seden förekommit före 1930 — årtalet har valts tämligen godtyckligt och man måste räkna med en viss marginal för fel-datering — eller införts först senare. Båda slagen av belägg grupperar sig merendels intill varandra. Den samtidighet, som präglar belägg i angränsande bygder, tyder på en impulsspridning från bygd till bygd. Att så varit fallet framgår även klart av traditionsupppteckningarna. Mycket ofta visar sig prestaverna ha lånats

⁶⁴ LUF 10277.

⁶⁵ Kartan bygger på svar å LUF:s frågelista nr 78, vilken besvarats av kyrkvaktare i samtliga landets territoriella församlingar. Jfr N.-A. Bringéus, Klockringningsseden i Sverige s. 14 f. Då någon särskild fråga huruvida seden är allmän i församlingen eller blott förekommer vid vissa begravningar ej framställts, torde i själva verket antalet församlingar, i vilka prestaver blott brukas vid högtidligare begravningar vara större än som framgår av kartan, fig. 8. En mera detaljerad frågelista skulle sannolikt ha visat, att sedens uttunning i ytterområdena skett ännu mera homogent än vad som på grundval av det här karterade materialet — dvs. spontant lämnade uppgifter — synes vara fallet.

⁶⁶ S. Svensson, Bygd och yttervärld (1942) s. 16 ff.

8. Bruket av prestaver vid begravningar i Sverige 1951 enligt svar på LUF:s frågelista nr 78. Beläggsprotokollet är förvarat i LUF:s avskriftsarkiv nr 846.

från grannförsamlingarna, innan egna anskaffats.⁶⁷ De kunde även följa med likvagnen,⁶⁸ vilken stundom betjänade flera socknar.⁶⁹ På vissa håll har man in i sen tid lånat prestaver från grannsocknarna, och så uppgives alltjämt vara fallet på ett par håll,⁷⁰ då begravningsentreprenörerna ej tillhandahåller sådana.⁷¹ Inte sällan har man lånat prestaver i närbelägna städer.⁷² Både i Kalvsvik, Tävellsås och Bergunda lånade man t. ex. från Växjö.⁷³

De äldsta beläggen för allmänt bruk av prestaver finner vi dels i ett sammanhängande nordligt område omfattande Värmland och Dalsland, dels i ett sydligt omfattande Skåne, västra Blekinge samt södra och mellersta Halland. Mellan dessa två områden och öster därom har seden införts först efter 1930. Vi har tydligtvis att göra med ett nordligt och ett sydligt initialområde, vilket stämmer väl med den bild traditionsuppteckningarna ger av sedens införande.

Det nordliga området intar en särställning, då vi funnit, att man här tämligen tidigt använt en sorgstav vid begravingar. Den moderna prestavsedens har här således närmast inneburit, att man anskaffat ytterligare en stav. Denna utveck-

ling har emellertid skett relativt sent, i allmänhet först efter sekelskiftet.⁷⁴ I de korta frågor, som ligger till grund för de karterade beläggen, har emellertid de olika bruken ej särskilts, och prestaverna angives — med rätta — överallt inom området har förekommit i mannaminne.

Från det nordliga området har seden spritts till Bohuslän, där den numera är allmän utom i Göteborg och några angränsande församlingar. I väster har havet och norska gränsen hindrat vidare expansion. Att seden inte fått någon spridning från Värmland in i Dalarna måste uppenbarligen bero på ringa kulturkontakter överhuvud.

Den moderna prestavsedens egentliga initialområde återfinnes i Skåne. Vi har redan ovan funnit, att seden här tidigast upptagits i städerna och att spridningen ute på landsbygden tagit sin början på 1880-talet. Redan före 1910 synes seden ha nått ut i alla delar av landskapet. De församlingar, där den senast uppgives ha införts, är Ivö, Kiaby och Skånes-Fagerhult vid smålandsgränsen samt ett par mycket små församlingar i ystadstrakten. Till Blekinge har seden uppenbarligen kommit genom impulser ifrån Skåne. I Listers och Bräkne härader har den överallt införts före 1930. I Medelstads härad förekommer seden på de flesta håll blott vid särskilt högtidliga begravingar. I Östra härad har bruket upptagits först efter 1930 i flera församlingar och saknas ännu på Sturkö och Tjurkö.

I södra och mellersta Halland infördes bruket relativt tidigt. I Fjäre och Viske i norra Halland däremot i allmänhet först

⁶⁷ LUKA 2247, 2596, 2902, 2962, 3149, 3150, 3170, 3478, 3529, 3576, 3689, 3779, 3828, 4044; EU 34326, 34062, 34087, 34140, 34594, 34669, 34722. Jfr EU 34339, 34417, 36101. Svar på LUF:s frågelistan nr 78 från Ullene, Gälstad; IFGH 5209:11, 35. Jfr LUF 10346, 13701, 14432.

⁶⁸ LUKA 2165, 2174, 2218, 2319, 2895, 2897, 3179, 3815, 3945; LUF 10286, 13534.

⁶⁹ EU 34669; LUKA 2174; LUF 10286.

⁷⁰ EU 34594; LUKA 2247.

⁷¹ LUF 11210, 10269, 10277, 10286, 10753, 11040, 10284.

⁷² IFGH 5209.

⁷³ EU 34722; LUKA 2596, 2962.

⁷⁴ EU 34463, 34979; R. Nilsson—C.-M. Bergstrand, Folketro och folksed på Värmlandsnäs 2 (1955), s. 65.

efter 1925. I ett par församlingar saknas bruket ännu 1951.

Även sedens frekvens i Småland tyder på en spridning från sydväst. Endast i Sunnerbo brukas prestaver allmänt i mer än 80 % av församlingarna. Närmast här- efter kommer Konga med 69 %, Västbo med 59 % och Allbo med 50 %. I Kronobergs län visar Uppvidinge lägsta frekvensen med 9 %, och i Jönköpings har Östra härad lägsta frekvensen med 17 %. I Kalmar län förekommer seden blott i enstaka fall i några få församlingar. Här liksom i andra delar av landet, där seden blott förekommer sporadiskt, har det icke ansetts nödvändigt att markera de negativa uppgifterna.

Lika tydlig är spridningsriktningen i Västergötland. I Älvsborgs län är frekvensen i samtliga kontrakt över 80 %. I Skaraborgs län minskar den successivt ner till 5 % i S. Vadsbo i nordöstra delen av landskapet.

I de delar av området, där seden ännu icke nått mättnadsstadiet, kan således en ganska tydlig spridning konstateras, vilken i huvudsak haft nordlig och östlig riktning. Att spridningen ännu ej är avslutad framgår därav att de senaste exemplen på sedens införande hänför sig till 1950-talet.⁷⁵ Tydligt är dock att spridningsintensiteten under tiden efter 1930 varit avsevärt svagare än under tidigare period. Det är ingalunda säkert, att utbredningskartan, fig. 8, blott får betraktas som ett tillfälligt stadium i en alltjämt fortgående spridningsprocess. Tvärtom tyder den trots allt relativt markanta

nordöstra begränsningen av seden på att en uppdämning skett och att seden redan nått en maximal utbredning. Frågorna om orsakerna härtill är givetvis av stort intresse.

En jämförelse med utbredningen av seden att bära gravkorset i begravningsprocessionen visar praktiskt taget samma diagonala gräns, fig. 7. Denna sed har emellertid sin utbredning nordöst om gränsen. Man skulle härav kunna tänka sig möjligheten av att prestavseden ej vunnit insteg i Östsvrige genom att där redan fanns en annan form av begravningsmarskalk. Denna möjlighet synes dock föga trolig, enär seden att bära gravkorset i processionen på de flesta håll försvunnit, redan då bruket av prestaver började bli allmänt. Gränsen kan således icke ha bildats genom att två delvis likartade seder tillfälligtvis råkat mötas i rummet.

I själva verket är den diagonala gräns, som prestavernas utbredning bildar, icke någon för denna sed specifik gräns. Jag har nyligen påvisat samma gränsbälte för klockringningssedens vidkommande och pekade då på en rad motsvarigheter inom olika kulturföreteelser av såväl äldre som yngre slag.⁷⁶ Uppenbarligen förhåller det sig så, att kulturkontakterna inom områdena sydväst respektive nordost om detta gränsbälte av ålder haft olika riktning. Att de även kunnat få avgörande betydelse vid spridningen av kulturföreteelser, sedan de moderna kommunikationsmedlen underlättat kulturkontakterna i alla riktningar, tyder på traditionens styrka.

Om vi i det föregående funnit, att prestavseden främst spritts från bygd till

⁷⁵ Som svar på några år 1958 utsända kompletteringsfrågor till LUF:s frågelista nr 78 uppgives, att seden infördes i Hedemora 1950 (på initiativ av en begravningsbyrå), Vissefjärda 1952 och Herrestad 1957.

⁷⁶ Klockringningsseden i Sverige s. 292 ff.

bygd, ofta med städerna som förmedlare, utesluter detta givetvis inte, att seden jämsides härmed kunnat spridas genom s. k. hopperspridning. Märkligt nog måste denna spridningstyp för prestavernas vidkommande vara äldre än spridningen från bygd till bygd. På annat sätt kan det inte förklaras, att seden under 1700- och 1800-talens förra hälft förekom på skilda håll i landet för de högre stånden och prästerskapet. I det ovan anförda exemplet på prestaver vid Petter Murbecks begravning synes sålunda seden ha kommit till Fridlevstad från huvudstaden via ett par stockholmsdamer, som gästade prästgården. Företeelser, som var specifika för de högre stånden, hämmades givetvis föga av yttre gränser. De sociala gränserna hindrade dem däremot som vi sett att bli allmänna bland gemene man. På liknande sätt förhåller det sig med flera av de uppgifter, som föreligger från våra dagar, att prestaver brukas på skilda håll i landet vid s. k. ordensbegravningar.⁷⁷ Logernas kontakter har så att säga skett genom direktförbindelser från den ena logen till den andra oberoende av det inbördes avståndet. Inte heller har seden inom ett ordenssamfund på en ort verkat initierande i staden eller angränsande orter. Fastän demokratiska idéer hyllats inom samfundet, markerar dessa på skilda sätt avståndet gentemot utomstående.

I vissa fall förklaras de enstaka belägen för seden utanför det egentliga utbredningsområdet uppenbarligen genom prästerskapets initiativ under senare tid. En präst kan t. ex. från sin hembygd ha varit van vid bruket och lyckats införa det.⁷⁸

*

⁷⁷ Beläggen härför har ej markerats på kartan, fig. 8.

Prestavernas utveckling från högre ståndsbruk till allmän sed har nödvändiggjort en anpassning av sedens yttre gestaltning och funktion efter de nya förhållandena. Vid begravningar inom konungahuset har i regel professionella marskalkar brukats. Redan vid Johan III:s begravning fann vi hovmarskalkar som prestaver. Vid Karl X Gustavs begravning var riksmarskalken prestav för liket, och denna funktion har ämbetets innehavare sedan dess fyllt,⁷⁹ senast vid Gustav V:s begravning 1950, fig. 9.

Vid adelsbegravningar har adelsmän prestaverat, och vid prästbegravningar har ämbetsbröder fyllt denna funktion enligt uppteckningarnas vittnesbörd. I motsats till härolder, kursorer etc. har de presterande således icke varit lägre betjänte utan ofta män, vilka genom sin ställning skänkt ökad glans och högtidlighet åt begravningsakten. Så har även varit fallet, sedan prestaverna började bli allmän sed. För mera bemärkta personer i en socken har kyrkvårdar, kommunalordföranden, boutredningsmannen m. fl. ofta anlitats som prestaverande. "Ju pampigare bönder det var desto bättre. Kunde man få en häradsdomare eller nämndeman och så kommunalordföranden, så var det riktigt storslaget."⁸⁰ Att prestavera ansågs som ett stort hedersuppdrag, och de presterande valdes med omsorg. "Man ville helst ha någon som stod lite högre på rangskalan än en själv" heter det i en

⁷⁸ Väderstad, Östergötland; Kila, Västmanland (EU 34059); Od, Västergötland (EU 35118). Jfr även svar på LUF:s frågelista nr 78 från Herrestad och Vissefjärda.

⁷⁹ Titeln riksmarskalk ändrades 1680 till överstemarskalk men återupplivades 1772.

⁸⁰ EU 14061.

9. Riksmarskalken med sin florbeklädda riksmarskalksstav i Gustav V:s begravningsprocession. Svenskt pressfoto 1950.

uppteckning.⁸¹ ”En småbrukare eller torpare kunde aldrig få prestavera. Men klockaren, skolläraren och handlaren ansåg man passa” heter det från en socken på Orust.⁸² Ofta var det samma personer, som gång efter gång anlätades som prestaverande.⁸³ En vanlig princip har varit, att den ene prestaverande valdes bland avlägsna släktingar och den andre bland grannarna. Numera är åtminstone en av de prestaverande ofta en representant för den avlidnes yrke, kår eller liknande. För dem, som avlidit på ålderdomshemmen och blott följes till graven av ett fåtal,

brukar fattigvårdsnämndens ledamöter ofta prestavera.⁸⁴ I tidningarnas begravningsreferat anges genomgående vilka som fyllt denna funktion i de trakter, där seden brukas.

Alltsedan stormaktstiden har vi funnit, att den ene av de två prestaverande gick före kistan som prestav för liket och den andre före de deltagande damerna som prestav för fruntimret, som gick i en grupp för sig. Denna gamla ordning med män och kvinnor på skilda platser såväl i hemmet som i kyrkan genombröts bland allmogen av ståndsnivelleringen.⁸⁵ Ma-

⁸¹ LUF 10277.

⁸² EU 34849.

⁸³ LUKA 2278.

⁸⁴ Jfr EU 34833.

⁸⁵ Jfr härom B. Gustafsson, *Manligt-kvinnligt-kyrkligt* (1956).

10. Marskalk med sorgflorsbehängd prestovkupp vid Karl X Gustavs begravning 1660. Efter S. Pufendorf.

karna följdes i stället åt också i begravningsprocessioner, och den siste av de prestaverande utgjorde icke längre någon prestav för fruntimret. Han flyttades därför fram bredvid prestaven för liket. Redan vid sedens införande på landsbygden synes denna ordning ha genomförts. Endast i undantagsfall omnämnes den äldre ordningen här ha förekommit.⁸⁶ I de skånska städerna, där vi funnit, att bruket tidigt vann insteg i borgerliga kretsar, har där-

⁸⁶ Ö. Sönnarslöv, LUF 10380; Odarslöv, EU 34095; Höör, EU 34096; Maglehem, EU 34326; Älmeboda, EU 34526; Kvidinge, EU 34586; Kyrkheddinge, LUKA 2329; Bjäresjö, LUKA 3498; Silvåkra, LUKA 3949.

emot seden med en prestav för liket och en för sorgfolket relativt länge bibehållits.⁸⁷ I Lund har försök gjorts att återuppliva seden men utan framgång.⁸⁸

Prestavens funktion var knuten till själva begravningsprocessionen. Med tiden förändrades denna, i det att man icke längre färdades till fots utan med vagn. Redan de kungliga förordningarna rörande adliga begravningar 1731 och 1732 omtalar som vi sett "prestavens vagn".⁸⁹ För allmogens del skulle det dröja ända till 1800-talets slut och 1900-talets början, innan vagnar brukades vid jordafärderna. Det blev därför mångenstädes redan från början vanligt, att de prestaverande åkte i en vagn framför likvagnen med prestaverna i händerna eller fastbundna vid vagnen, jfr fig. 6.⁹⁰ Då bilarna ersatte hästvagnarna, kunde det förekomma, att prestaverna stacks ut genom de nedfirade bilrutorna.⁹¹

I och med att det blev vanligt, att begravningsgästerna samlades i kyrkan i stället för i sorgehuset, förlorade prestaverna sin funktion i själva processionen. I stället kom de att få desto större betydelse under själva jordfästningsakten som en slags hedersvakt, vanligtvis placerade på ömse sidor om kistan. De prestaverande borde stå orörliga under hela akten och kunde därför även behålla hattarna på inne i kyrkan. Då det kunde vara tröttamt att stå under hela akten, som ofta

⁸⁷ Simrishamn, LUF 10235; Hälsingborg, LUKA 3268; Malmö, LUF 11161; Lund, LUF 11299, 11305. Så även i Växjö, LUKA 3940.

⁸⁸ Som motivering härför har en begravningsentreprenör uppgivit, att de prestaverande hellre ville gå tillsammans, så att de hade någon att prata med!

⁸⁹ Se ovan s. 36.

⁹⁰ Jfr EU 34849.

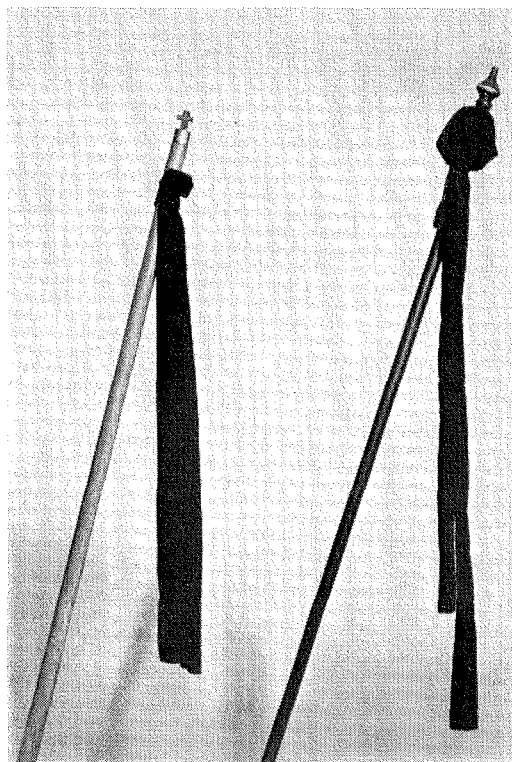
⁹¹ EU 34466, 34647, 34336.

utökades genom sång, musik och kransnedläggning med åtföljande tal, blev det efterhand brukligt att framsätta stolar till de prestaverande. ”Strax tyckte gubbarna det var en skam att sätta sig, fast det var ju rätt påfrestande för äldre personer.”⁹² Numera sker det ”utan att man fäster avseende därvid, något som ej kunde tänkas för 10—15 år sedan”.⁹³ Ej sällan har till kyrkorna anskaffats särskilda stolar avsedda för de prestaverande. Då dessa förblir sittande under jordfästningsakten — utom vid själva jordpåkastningen, då hela församlingen reser sig — ser man sällan, att de prestaverande bär huvudbonader.

Även själva prestavstängerna har under tidernas lopp i viss mån ändrat utseende. Av äldre begravningsräkningar alltsedan Karl X Gustavs begravning framgår att stavarna varit överklädda med boj eller annat svart tyg. Uppenbarligen sammanhänger detta med det alltifrån barocken vanliga bruket att vid sorgetillfällen såväl i hemmen som i kyrkorna bruka svart överklädsel.⁹⁴ Då professionella marskalkar vid begravningar inom hovet brukat sina ordinarie ämbetsstavar, utgjorde överklädseln en markering av

sorgen.⁹⁵ Då överklädseln har givit prestaven ett förnämare utseende, har den in i våra dagar bibehållits på många håll. Det vanligaste är dock, att stängerna numera är svartmålade. Liksom man numera frångått den svarta färgen på likkistorna, finns det exempel på en liknande förändring i fråga om prestavstängerna. Till skillnad från de äldre, alltjämt bevarade prestaverna i Fjellie kyrka utanför Lund, vilka består av svartmålad fur, är de nya av ek i naturfärg, fig. 11.

Ännu på bilderna av Carl Carlsson Gyllenhielms och Johan Casimirs sorgståg 1651, resp. 1652 saknas liksom tidigare, se fig. 1—3, sorgflor på presta-

11. Nyttillverkad, resp. äldre prestav från Fjellie kyrka, Skåne, 1958. Foto i LUF.

⁹² EU 34326.

⁹³ LUF 10277.

⁹⁴ I adelsståndets diskussion angående begravningsordningen 1668 heter det t. ex.: ”ingen kyrka beklädes utan predikstolen, altartavlan, sorgestakarna och där liket står”. Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 10 (1893), s. 338.

⁹⁵ Ceremonielet för Adolf Fredriks bisättning och begravning 1771 omtalar t. ex., att pagehovmästarna bar ”överklädda korta stavar”, lantmarskalken hade i sin hand ”lantmarskalksstaven, överklädd”, hovmarskalkarnas stavar var ”överdragna med flor” och riksmarskalken, som var prestav för liket, bar sin ”överstemarskalksstav, vilken är överdragen och med långt hängande flor uppå”. Modée 9 (1801), s. 698 f., 743 f.

12. Begravningsfölje från Kungshamns sn, Bohuslän. Foto Nordiska museet 1939.

verna. Först på gravvynen över Karl X Gustavs begravningsprocession finner man sådant, ehuru till skillnad från moderna prestaver, monterat nedanför handfästet, fig. 10. Vid denna tid synes det ha blivit allmänt att kläda prestaverna med flor. Av räkningarna från en adelsdams, Karin Bagge, begravning 1663 framgår t. ex. att prestaverna ej blott var överdragna med två alnar boj utan även behängda med nio alnar sorgflor. Vid grevinnan Catharina Lillies begravning 1667 användes lika mycket svart sidenflor för att bindas om dessa stavar, vilket utfördes av en skraddare.⁹⁶ På de moderna

⁹⁶ W. Karlson, Kungligt, adligt, lärt och lekt s. 170, 187.

prestaverna har floret mycket skiftande utseende.⁹⁷

Inte minst beroende på florets utseende har även sättet att bära eller föra prestaverna kunnat växla. Bilderna från 1500- och 1600-talen visar, att stavarna fördes vertikalt, stödda emot marken, fig. 1, 2, 3, 10. I samband med att prestaverna fått större längd, har de ofta burits svagt bakåtlutade, stödda mot ena axeln. "Det inträffade att de lade dem över axeln som en hötjuga" heter det i en uppteckning, och

⁹⁷ En sagesman omnämner följande möjligheter: chasmirliknande nattsvart slätt ylletyg, svart kläde med rosett av krusflor, slätt svart flor, svart slöjtyll, slätt sorgflor, sorgkräpp eller krusflor. LUF 10277.

13. Flaggliknande prestaver vid barnbegravning i Saxtorp, Skåne. Foto Text & Bilder 1952.

fig. 12 ger syn för sägen.⁹⁸ Då prestaverna på senare tid ofta försetts med flor av grövre kvalitet,⁹⁹ förekommer det såväl att de bärs framåtlutade som en fana, fig. 14, som rakt upp såsom en flagga, fig. 13. Icke sällan kan man få se, hur de prestaverande — stundom efter anvisning av begravningsentreprenörer eller kyrkvaktare — sänker prestaverna tre gånger över den öppna graven, på samma sätt som då fanor medföljer i begravningsprocessionen.¹ Prestaverna har här närmast blivit ett slags sorgfanor.

Då prestaverna tillverkades av sockensnickare, kunde de få mycket skiftande

utseende. Ej sällan förekom det, att de försågs med en utsmyckning i toppen, en svarvad kula, en spjutliknande spets eller liknande, som försilvrades, fig. 11, 12, 13. Likheten med utsmyckningarna på de samtida likvagnarna är ofta påfallande. Under de senaste årtiondena har det blivit allt mera vanligt att förse prestaverna med små kors av silver eller annan metall, fig. 11, 14, 15. Av sådant utseende är som regel de prestaver, som försäljes genom begravningsentreprenörer och

⁹⁸ LUF 3264.

⁹⁹ Jfr IFGH 4529.

¹ EU 34064, 34124, 34140, 34340, 34463, 34465, 34669, 34769, 34862, 36101. LUF 10268, 10270, 10271, 10273, 10275, 10350, 10404, 10405, 10413, 10477, 10490, 10531, 10654, 10713, 10732, 10795, 11040, 13701, 14432, 14463.

14. Prestaver vid officersbegravning i Hässleholm.
Foto Norra Skåne 1949.

affärer för kyrkligt konsthantverk.² Vi står här inför en utvecklingsform, som givit anledning till ytterligare en tolkning av prestavens innebörd. I en församling kallas den "florbehängt kors"³ och i en annan krucifix.⁴ I en handbok för kyrkvaktare av kyrkoherden dr Gunnar Rosendal heter det: "Prestaverna äro intet annat än processionskors, som man behängt med flor för den sorgpräglade aktens skull", och han tillägger: "De skola

² De prestaver, som försålts genom Libraria under hela dess verksamhet och utförts av dit knutna konsthantverkare, beskrives på följande sätt: "Själva prestaven är fint svarvad, svart-polerad björk, försedd med doppsko och kors av svart, oxiderad mässing. Vid korset är fäst ett gehäng i två delar av svart crepe georgette. De senaste åren ha ett flertal prestaver försetts med kors av äkta silver". Brev till förf. 25/8 1947.

³ Svar på LUF:s frågelista nr 78 från Torsåker.

⁴ Svar på LUF:s frågelista nr 78 från Ör samt LUKA 2739.

bäras rätt upp, fristående, med korsets armar vända utåt, alltså vinkelrätt mot processionens riktning."⁵ Jfr fig. 15.

Att tolkningen av prestaven som ett processionskors inte är riktig, torde den föregående framställningen ha visat. Citatet utgör emellertid ett intressant exempel på hur en företrädare för den s. k. ritualismen sökt föra in seden i ett liturgiskt sammanhang och göra den till religiös symbol. Exempel finns även på att prestaverna försetts med Kristusmonogrammet IHS.⁶

Då begravning efter svenska kyrkans ordning är regel i vårt land och prestaver därvid brukas, har dessa icke blott uppfattats som en religiös utan även som en kyrklig symbol. På annat sätt kan man

⁵ G. Johnsson och G. Rosendal, *Kyrkovaktaren* (1945) s. 52.

⁶ EU 34339.

15. Korskrönta prestaver burna som processionskors vid militärbegravning i Veberöd, Skåne.
Foto Text & Bilder 1955.

näppeligen tolka de uppgifter, som omtalar, att de ej brukas av frikyrkomedlemmar.⁷ Exempel finns t. o. m., som visar en direkt affektiv inställning till bruket: "De så kallade frireligiösa vilja inte alls använda prestaverna, utan ibland dessa säger man . . . : 'Våra döda behöver inte föregås med några stakar.'" ⁸ Från en annan meddelare heter det, att de "frikyrkliga plägar liksom med hän säga: 'De där stakarna gör dem ej saliga.'" ⁹ De anförda exemplen torde emellertid snart representera undantagen. Tidningsreferaten visar, att prestaver numera ofta förekommer även vid frikyrkliga begravningar. Detta överensstämmer med den alltmera positiva attityd gentemot de yttre bruken, som i olika sammanhang börjar göra sig märkbar inom frikyrkokretsar, och som sammanhänger dels med ett ökat samfundsmedvetande, dels med

en ökad värdesättning av stämningsskapande medel överhuvud.¹⁰

Stämningsskapande, dekorativa medel såsom levande ljus och blommor har under de senaste årtiondena i allt större utsträckning förknippats med jordfästningsakten. Sedan de prestaverandes roll i själva begravningsprocessionen blivit allt mindre, synes prestavsedens viktigaste funktion i samband med jordfästningsakten ej utan rätt kunna sägas vara av dekorativ art. Det kan t. o. m. förekomma, att prestaver ställes fram på ömse sidor om kistan, även om ej prestaverande finnes. Om detta utgör ett tecken på sedens försvinnande,¹¹ eller den gamla marskalkstaven även i fortsättningen skall kunna knyta nya funktioner till sig, som kan hålla seden vid liv, får framtiden utvisa.

⁷ EU 34849; LUF 10283; LUKA 3250, 3657.

⁸ LUF 10272.

⁹ EU 34315.

¹⁰ Jfr Bringéus, Klockringningsseden i Sverige s. 288 f.

¹¹ Jfr LUKA 4044, 3228; Visnum, svar på LUF:s frågelista nr 78.

Zusammenfassung

TRAUERSTÄBE

Der Brauch der die Florstäbe tragenden „Begräbnismarschälle“ scheint in Schweden nach dem Vorbild der Trauerprozession Kaiser Karls V. in Brüssel 1558 (Abb. 2) beim Tod Johans III, 1592, eingeführt worden zu sein (Abb. 1). In der folgenden Zeit erscheinen sie als Formelement bei fürstlichen Trauerprozessionen auf dem nordeuropäischen Kontinent wie auch in Schweden. In Trauerzug Gustavs II Adolf marschierten 8 Stabträger (vergl. Abb. 3) und ihre grösste Anzahl wurde bei der Prozession Karls X Gustav

erreicht, in der nicht weniger als 20 Träger vorkommen. Zu jener Zeit hatte sich dann der Brauch auch beim Adel eingebürgert. Ein Luxusgesetz aus dem Jahre 1686 begrenzt jedoch ihre Anzahl auf 2 Personen, (der eine Träger für die Leiche, der andere für das „Frauenzimmer“). Noch im 18. und 19. Jahrh. betrachtete man die Sitte als ein Privilegium des Adels, obwohl die Stäbe dann auch schon bei Begräbnissen von Geistlichen vorkommen konnten.

Als eine Art Gegenstück zu diesen Trauer-

stäben hatte man bei den Leichengefolgen der Landbevölkerung in den verschiedenen Teilen des Landes (Karte Abb. 7) den Brauch, das Totenkreuz mitzutragen (Abb. 5), oder man hatte Anführer ohne Stäbe (Abb. 4), oder auch nur einen Stabträger, wie in Värmland und Dalsland (Abb. 6). Die eigentlichen Trauerstäbe kamen dann erst in der 2. Hälfte des 19. Jahrh. bei Begräbnissen von Bürgern in Gebrauch, und zwar in den südschwedischen Städten. Gegen Ende des Jahrhunderts kommen sie hier in allen Bevölkerungsschichten vor. Auf dem Lande verbreiten sie sich dann erst gegen 1880. Die Verbreitung scheint um die Jahrhundertwende am intensivsten gewesen zu sein, allerdings auch da nur bei „besseren“ Begräbnissen. Die Stäbe wurden oft von einer Nachbargemeinde entliehen. Die Sitte wurde allmählich immer gewöhnlicher, obwohl sie in ihren Randgebieten auch heute noch nicht die sozialen Schranken durchbrochen hat (Karte Abb. 8). Wie auch hinsichtlich der weissen Konfirmationskleidung (der Mädchen) haben bei der Verbreitung der Trauerstäbe die sozialen Faktoren mit den korologischen zusammengewirkt. Diese Neuerung ist, in nordöstlicher Verbreitungsrichtung, von einem Landstrich nach dem andern übernommen worden. Sie breitet sich auch heute noch aus. Es lässt sich aber eine deutliche Stauung an einer von Nordwest- nach Südostschweden verlaufenden Diagonale feststellen. Diese Grenze ist nicht nur für diesen Brauch, sondern auch für eine Reihe anderer, älterer und jüngerer Kulturercheinungen relevant. Die Kultureinflüsse auf

den beiden Seiten dieser Grenze kommen seit alters her nicht aus der gleichen Richtung. Von grosser Interesse ist nun, dass diese Tatsache auch an Erscheinungen zutage tritt, deren Verbreitung schon in die Zeit der durch die modernen Verkehrsmittel erleichterten Kulturkontakte nach allen Richtungen hin fällt.

Die Anpassung der Form und Funktion des Brauchs an die Erfordernisse der neuen Verhältnisse war eine Voraussetzung für ihre Verbreitung. Wie bei den Leichenbegängnissen der höheren Stände wurden dann auch ansonsten besonders angesehene Personen als Stabträger gewählt. Als die Frauen keine eigene Abteilung im Zuge mehr bildeten, wurde „der Stab der Frauenzimmer“ neben dem der Leiche getragen, und beide Träger gehen nun nebeneinander vor dem Sarg. Da sich nunmehr das Trauergeschehen in der Kirche sammelt, bilden die Stabträger jetzt vor allem eine Art Ehrenwache während des Begräbnisgottesdienstes. Auch das Aussehen der Stäbe hat sich geändert, besonders was den Flor betrifft, der in der Mitte des 17. Jahrh. hinzukam. Die Trauerstäbe wurden früher senkrecht getragen (Abb. 1, 2, 3, 10), jetzt aber des öfteren über die Schulter, wie eine Heugabel (Abb. 12); manchmal wurden sie auch wie eine Fahne getragen (Abb. 13, 14). In jüngster Zeit befestigt man nun am oberen Ende der Stäbe ein kleines silbernes Kreuz. Da man sich dann oft nicht mehr ihrer eigentlichen Bedeutung bewusst ist, werden die Stäbe auch als Prozessionskreuze angesehen und getragen.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

SIGURD GRIEG: *Ringsaker kirkes gamle herlighet*, Kulturhistoriske studier over nederlandske og nordtyske alterskåp i Norge. De Sandvigske Samlingers Skrifter III, Lillehammer 1955. 255 s. ill.

Genom förhållandevis lyckliga omständigheter kan Norden fortfarande uppvisa en rikedom av senmedeltida altarskåp. Den konsthistoriska forskningen har bringat allt det värdefulla till vår kännedom och dessutom genom systematiska undersökningar ordnat in materialet i sitt historiska sammanhang. När man på detta sätt handskas med konstverken, kommer de lätt att i första hand bli artefakter, som äger sitt främsta värde i att tjäna som led i de utvecklingskedjor, som forskningen strävar efter att klarlägga. Därvid glömmar man lätt bort, att konstverket lever ett eget liv, som inte endast är sprunget utan alltjämt springer ur det andliga tankestoff, som det fortfarande gestaltar.

Sigurd Grieg utgav 1955 en bok med titeln, "Ringsaker Kirkes gamle Herlighet", i vilken han på ett sällsamt sätt i vad han själv kallar en kulturhistorisk studie bringat en hel rad senmedeltida altarskåp att tala till oss om vad dessa skåp har förkunnat och fortfarande berättar för oss om Kristi historia och om helgonens liv.

Den centrala skildringen i boken rör Ringsaker kyrkas flandriska altarskåp från början av 1500-talet. Författaren går från scen till scen i beskrivningar, som lånat sina ord från de bibliska skildringarna och helgonlegenderna. Genom kommenteringen av dessa skildringar såväl som av bilderna belyser han tidens fromhetsliv. Men från i synnerhet senmedeltiden erhåller vi även en bild av det profana livets skiftningar i de konstverk, som hade ett sakralt syfte, genom att det religiösa dramat utfördes som en aktuell händelse i tidens dräkt. Så är fallet i framför allt dessa s.k. mysterieskåp från Nederländerna och Belgien, ett område

som genom det burgundiska hovet och de stora köpstäderna i sin kultur på ett koncentrerat sätt speglar det dåtida livets kontrastrika och mångfacetterade företeelser. Den mångfald och det intresse för de konkreta detaljerna, som de praktfullt utförda bibliska scenerna ställer oss inför, är typisk för och i ett med den expansiva brytningstid, då man sökte kunskapen om såväl de andliga som de materiella tingen genom samlande och beskrivande av det naturligt konstaterbara.

I bokens inledande kapitel får vi med utgångspunkt från andra i nordiska kyrkor befintliga nederländska altarskåp en inblick i den konstrets från vilken skåpen stammar. Frågor som t. ex. konstnärernas sociala ställning och problemet om deras frihet respektive bundenhet i sitt konstnärliga skapande i förhållande till beställningens religiösa syfte skildras i en översikt, som inte endast berör den aktuella tiden. Med hänvisning till skilda auktoriteter på området berättas i sammandrag om dessa förhållanden ända från den äldsta kristna tiden.

Inte endast för den intresserade lekmannen utan även för fackmannen är det synnerligen nyttigt att på detta sätt få bli påmind om konstverkets både helhetsbetingelser och slutliga syfte. Att skildra detta i direkt anslutning till analysen av verket är en svår konst. Av den anledningen innebär det ingen kritik av författaren, om man påpekar, att hans skildringar i vissa fall trots ett levande och fångslande berättande kan bli något förvirrande genom skildringens rapsodiska karaktär och genom de stora svep i tid och rum, som han gör. Denna erinran avser fastmera att vara ett påpekande för läsaren, att han i boken skall finna en rad ur allmän kulturhistorisk synpunkt viktiga problem berörda.

Under senare delen av medeltiden dominerades konstmarknaden i Norden och inte minst i de norska köpstäderna av den nordtyska träskulpturen. De i vissa avseenden mera traditionsbundna idéer som denna konst represen-

terade skulle man i någon mån kunna ställa i kontrast till den nya livfullhet, som de nederländska arbetena med Ringsakerskåpet som typexempel representerar. Sigurd Grieg har inte direkt gjort det, men bokens sista kapitel ägnas några i skilda norska kyrkor bevarade lübeckskåp. Författaren har därmed avsett att ge en bakgrund mot vilken införskaftet av Ringsakerskåpet bättre ter sig som en konstnärlig självständighet.

Liksom i den tidigare framställningen har författaren i de sista kapitlen med citat ur samtida dokument och litterära verk, beskrivningar av äldre kulturpersonligheters värdefulla iakttagelser samt hänvisningar till de moderna konsthistorikernas uppfattningar bidragit till att ge framställningen bredd och fyllighet. Läsningen blir på detta sätt ytterst omväxlande, men framför allt inspirerar den till studiet av inte endast Norges utan hela Nordens andliga kulturvärld under senmedeltiden.

Erik Cinthio.

S. GUNNARSSON: *Torp och backstugor i Visseltofta socken*. Distribution: Ragnar Hallberg, Osby. Hässleholm 1957. 349 s., ill. Pris kr 15:—.

Den som vandrat omkring i Nordskånes och Sydsmålands skogsbygder har säkerligen mer än en gång ute i markerna plötsligt stått inför tomtningar, "sörnade" äppelträd och byggnadsrester, som förrätt, att människor byggt och bott här i ett icke allt för avlägset förflutet. Ibland har ett eller ett par hus stått där ensamma utan synbar kontakt med övrig bebyggelse, ibland samlade i kolonier, där deras rester nu ter sig som ett nordiskt Herculanum i miniatyr och mångfaldig upprepning. Frågan har inför denna anblick spontant uppstått: Vad har det varit för människor, som bott här? Hur har de haft det och vart har de tagit vägen?

Verkmästare S. Gunnarsson, Lund, har ställt dessa och liknande frågor, då han gått fram över markerna i sin hemförsamling Visseltofta i Västra Göinge härad. Med hjälp av Ragnar Hallberg i Osby har han fått de inrisade och mossbelupna byggnadsresterna att i immate-

riellt hänseende resa sig på nytt och ta gestalt i återuppståndna torp- och backstugor, gatehus och jordkojor. Genom mångårig, outtröttlig forskarmöda har han jämväl fått de enkla stugornas invånare att träda så levande fram, att man riktigt känner deras personliga närhet.

Inom en tidsram av föga mer än två sekel stiger den icke jordägande befolkningen i Visseltofta upp ur ett nära nog intet, växlar generationer och växer sig mångtalig för att efter ett snabbt uppnått toppläge på 1870-talet lika följsamt men ännu snabbare minska i antal och försvinna med endast angivna markspår efter sig.

Intressant är både likheterna och de många varianterna på de enkla bostäderna, från enklaste riskoja (s. 208) till överklassmässig 4 fönsterstuga (s. 326). Men först och sist är det människorna, som träder fram. Från folkmun upptecknade eller från arkiven framletade kulturhistoriska uppgifter och notiser ger en i alla stycken klar bild av den värld, som formade och formades av dessa människor, av deras sociala och ekonomiska förhållanden etc. Med stor noggrannhet redovisas födelseorter och data, samt varifrån man kom och vart man flyttade, vilket allt bidrar till att göra helhetsbilden fullständig. Många visar sig de yrken vara, som dessa människor representerade. Här möter skräddare, skomakare, korgmakare, rockasvarvare, salpetersjudare, kyrkväktare-skolemästare, klockare-tandutdragare etc.

Brännvinet spelade en ofta återkommande roll i dessa människors liv. Man får också veta, hur mycket det kunde gå åt av den varan vid en begravning. Men man får också veta priset på prästens "påkastning" och avgiften till klockaren för sången. Kvarlätenskapen var ibland inte större, än att 1½ skålpund snus togs upp i sluträkningen.

Det är en lokalt begränsad skildring detta, men en sådan, inför vilken man står oreserverat fylld av beundran. Man är fylld av beundran inför den möda, som det måste ha kostat att taga fram torp efter torp, stuga efter stuga, person efter person och generation efter generation. Och man är fylld av beundran inför den anspråkslöshet och ödmjukhet, varmed materialet redovisas. Och man är glad och tacksam över, att forskaren-för-

fattaren kunnat hålla sin redovisning så välgörande fri från allt skymmande och skrymmande allmångods, som så lätt blir hembygdsböckernas störande bladfyllnad.

Det förringar inte bokens värde och utgör ingen reservation för uttalad beundran, om det erinras om, att författaren tydligen fått inspiration till sitt arbete genom sin medverkan till en likartad inventering i grannsocknen, vilken undersökning 1948 presenterades i Ernst Paulssons bok *Torp och torpare* under 200 år i Vittsjö socken. Inte heller förringar det bokens värde, att erinra om några likartade arbeten på Smålandssidan: G. Hahrs *Värnlanda rote* (Moheda 1947), där undersökaren-författaren avgränsat sig till en rote i Nöbbele socken i Kronobergs län, *Virestads hembygdsförenings Torp och backstugor i Virestad* (Växjö 1954) och Eric H. Andereks *Från mina fäders bygd, Pjätteryd i gången tid* (Växjö 1954), där s. 40—92 rymmer Några drag ur torp- och småstugbebyggelsens historia.

Samtliga dessa skildringar är av amatörforskare utförda räddningsbragder och ger var för sin ort en samlad bild av den värld och de människor, som hör samman med de stugor och primitiva bostäder, vars rester snart skulle ha hört det oåtkomliga till. Dessa arbeten har alla förutsättningar att bli källskrifter för forskare av facket. Att här omförmälda bok beträffande denna undersökning leder i fullständighet ger den sin särskilda tyngd. Till ett av dess främsta vetenskapliga värden kommer måhända en dag att räknas, att den gett ett välkvalificerat bidrag till det svårbemästrade men ytterligt intressanta problemet: torpare-backstugosittare-inhyses, där backstugosittarna och inhysesfolket torde komma att bli sedda ur helt andra aspekter än de hittills gängse.

Otto Svcmebring.

SIGURD WALLIN: *Kuriositetskabinettet i Linköpings Stifts- och Landsbibliotek*. Katalog. Linköping 1958. 112 s. text, 64 s. ill. Pris kr 12:—.

Av de svenska kuriosakabinetten intar det i Linköpings Stifts- och Landsbibliotek för-

modligen främsta rummet efter den kungliga skattkammaren och Skoklostersamlingen med hänsyn till storlek och kvalitet. Det har nyligen genomgått en grundlig omordning under f. d. intendenten Sigurd Wallins pietetsfulla och insiktsfulla ledning. Detta arbete har nu avslutats med publicerandet av en utförlig katalog över samlingen, som nu också föreligger separat från Stiftsbibliotekets Handlingar.

Den 266 nummer stora katalogen inleds med en redogörelse för kuriosakabinettets öden alltifrån medeltiden och under de tider (huvudsakligen 1600- och 1700-talen), då de värdefullaste föremålen tillfördes kabinettet. Tack vare en tidigare uppställning i domkyrkan råkade en del kyrkliga ting komma med, och förbindelsen mellan gymnasiet och biblioteket tycks också ha givit goda resultat bl. a. i de mycket märkliga jord- och himmelsgloberna. Framför allt gäller det Jacob van Langrens i Amsterdam himmelsglob från 1580-talet, som är det enda kända exemplaret i världen, samt holländaren Joh. Janssonius jord- och himmelsglob från 1612. Under 1700-talet verkade stiftets biskopar för förkovran av samlingarna, som snart utvecklades till ett slags stifts- eller länsmuseum. Biskoparna Petrus Filenius, Uno von Troil och domprosten Samuel Älf var de mest verksamma gynnarna. Filenius var orientalist och bidrog med flera värdefulla kinesiska föremål av stort intresse. Prästerna blev också stamtruppen bland donatorerna under denna tid, men under 1800-talet kompletterades de med hantverkare och borgare i stiftsstaden. Samlandet av kuriosa till biblioteket och vetenskapligt arbete var så intimt förknippade att det var helt naturligt att en gång förlänga ett resestipendium för skeppspredikanten David Pontin 1760, som också var skyldig att skaffa hem sevärdheter till biblioteket. Under 1700-talet överväger typiska kuriositeter av allehanda slag från "Jungfru Marie tofflor, bitar av Trojas murar och mannen i öknen" och annat, som en besökare såg här i början av 1800-talet, till Karl XII:s skriv- och reseschatull, "Manus Terse-rianum" (de latinska deklinationerna tecknade på en hand, en pedagogisk konstruktion av biskop Joh. Terserus, som begagnats vid Linköpings gymnasium för att lära ut substantivens böjning "på sina fem fingrar"), en

nystfot svarvad av Lovisa Ulrika, en uppgift som katalogförfattaren anser sig kunna verifiera m. m.

I något reducerad utsträckning var samlandet ännu under 1700-talet präglad av renässansens och särskilt manierismens förkärlek för naturens "meraviglia" (underverk) och "insolito" (det ovanliga), som avsatte sådana spår i Italien som G. B. della Portas samlingar i Neapel, Rudolf II:s konstkammare i Prag eller Gustav II Adolfs konstskåp i Upsala Universitet. En stor del av ingredienserna till denna egenartade lärdomsmentalitet har förresten levt upp i vår tids surrealistiska måleri, och Salvador Dalis bizzarra självbiografi ger många överraskande belägg för detta. Det är ingen tillfällighet att i stiftsbibliotekets tavel-samling, som också tillhör kuriosakabinettet, finns en gammal kopia av Arcimboldos skurila porträtt "Bibliotekarien", vars original en gång fanns just i Rudolf II:s samling (nu i Skokloster).

Under 1800-talets första hälft spåras i bibliotekets gåvoförteckningar ett nytt intresse, nämligen samlandet av fornynd och andra föremål, som jorden då började ge igen. Detta intresse kom både klassisk och svensk arkeologi till godo. Bland gåvorna från denna tid märks attiska vaser, egyptiska gravreliefer av hög klass, medeltida sigillstampar, "åskviggar" och diverse fynd från forngravar. En del vackra runstavar faller också inom ramen för det götiska hembygds- och forntidssvärmeriet. Hit hör också det ovanligt innehållsrika mynt- och medaljkabinettet, som emellertid inte fått komma med i katalogen, ehuru det enligt anmäla-rens mening med större rätt än porträtten bort inrangeras i kuriosakabinettet.

Kuriosasamlingen som embryo till ett museum är här mycket påtaglig, och utvecklingen fram till länsmuseum under 1860-talet, då L. Chr. Wiede verkade både som bibliotekarie och länsmuseumintendent är lätt skönjbar. Egen-domligt nog var hoskillnaden dock så markerad, att endast ett fåtal föremål kom att övergå till det nya museet. Kuriosakabinettet kom att sammanhållas som en särskild enhet och för-varades på gammalt sätt inom bibliotekets väggar utan att skingras.

En genomgång av Sigurd Wallins katalog, som delvis utarbetats med hjälp av förre lands-

bibliotekarien Nils Goboms excerpter av äldre gåvoförteckningar m. m., visar att den lärde och detaljkäre museimannen inte lämnat något övrigt att önska angående uppgifternas vetenskapliga bestämning. Förträffliga inledande översikter, utarbetade delvis med hjälp av tidigare specialforskningar i olika ämnen, sätter in föremålen i större sammanhang och ger en antydning om värdet och betydelsen av en del viktigare ting i samlingen.

Kuriosakabinettet vid Linköpings Stiftsbibliotek har genom denna gedigna, rikt och vackert illustrerade katalog samt genom föremålens nyuppställning, som gjort kabinettet mera tillgängligt för besökare, blivit känt som en sevärighet av rang.

Bengt Cnattingius.

GUSTAF UTTERSTRÖM: *Jordbrukets arbetare I—II*. Den svenska arbetarklassens historia. Tidens förlag, Stockholm 1957. 898 + 527 s. Pris kr 52:— + 32:—.

Det vore förmätet att kalla det nedan skrivna för en recension av Gustaf Utterströms stora avhandling om "Jordbrukets arbetare", snarast är termen anmälan tillämplig.

Redan avhandlingens ovanliga digerhet röjer vilket ofantligt arbete som måste ligga bakom verket. Man förstår väl att U. måste ha haft möjlighet att "vid vilken tid på dygnet som helst" fritt få röra sig i Stockholms stadsarkiv och riksarkivet. Det är ett enormt arkivmaterial förf. nu har bragt i dagen. Även litteraturförteckningen får betraktas som stor och omsorgsfull — inte minst i fråga om för folk-livsforskningen angelägna ämnen — även om ett och annat verk saknas.

Av det sagda framgår att U. gjort en för-nämlig arbetsprestation och att hans avhandling genom sina fylliga källhänvisningar bör bli till värdefull hjälp för de ämnen som gränsar till avhandlingens område. Utan att vilja förringa avhandlingens i trängre mening vetenskapliga värde ser anmäla-ren således f. n. avhandlingens betydelse som ett slags uppslagsverk. Den intresserade tillrådes börja

med bokens register. Att ett sådant förfarings-sätt är möjligt — dvs. att man i det närmaste oberoende av avhandlingen i övrigt kan välja ut vissa avsnitt — är en fördel ur uppslagssynpunkt. Men denna möjlighet antyder också avhandlingens formella svaghet. Förf. har knappast lyckats samla sitt arbete kring ett tema. Alldeles bortsett från vetenskapligt-akademiska synpunkter måste konstateras att avhandlingen som ett sammanfört arbete blivit svårläst och svåröverskådlig; den synnerligen heterogena uppläggningsen blir en provosten för läsaren. Med avhandlingens tjocklek har också följt ett ganska stort antal språkliga oklarheter, vilka understundom kan bli rent besvärande. — Som en sammanfattade reflexion kan sägas, att det säkerligen hade varit till fördel både för arbetet och läsaren att stora partier brutits ut ur avhandlingen och publicerats i annan form. Anmärkningen är inte så ovidkommande som den kan tyckas; ett arbetes reella värde ligger nu en gång inte minst i dess förmåga att njutas av läsekretsen.

Avhandlingen inledes med en översikt över den svenska landsbygden före det industriella genombrottet. Kapitlet kan till större delen karakteriseras som en social strukturanalys. Särskilt de första avsnitten i kapitlet tillhör dem som närmast svarar mot avhandlingens titel. U. redogör för den stora befolkningstillväxten inom allmogen under 1700-talet och 1800-talets början samt de sociala strukturförändringar som kan iaktas under denna tid. Särskilt kan framhållas U:s redogörelse för de regionala olikheterna inom klasserna nedanför de besuttna bönderna. Av särskilt stort intresse för folklivsforskaren är U:s diskussion om Östsvriges särpräglade demografiska karaktär — påpekad redan av Sundbärg. — I ett annat avsnitt söker U. skildra "Land och folk" omkring 1800. Här anför U. Börje Hanssens förmodan om det kooperativa byarbetets sammanhang med bristen på lönearbetare. Genom de obesuttnas starka ansvällning kunde en upplösning av Kooperationen ta sin början "inifrån" för att slutligen bli en förutsättning för skiftesverket. Det är en tilltalande tanke U. här en passant har tagit upp, men det måste sägas, att varken storskiftets otillfredsställande genomförande eller det starka motståndet mot enskiftet stöder

teorin, andra invändningar att förtiga. — En snabbskiss över förhållandena i Sverige gör U. med hjälp av några utländska reseskildringar. Han är därvid medveten om det diskutabla källvärdet hos dessa bl. a. beroende på eventuell litterär influens. Trots generaliseringar och påtagliga överdrifter av såväl negativt som positivt slag — det senare har anmälaren kunnat konstatera bl. a. hos den av U. citerade Clarke — är det väl möjligt att använda sig av dessa källor, om man blott syftar till en vag karakteristik. Man torde väl dock ha skäl att reservera sig t. ex. när de svenska vägarna berömmes över hövan. Vägarnas tillstånd varierade inte bara i landet utan också betydligt efter årstiden och det bereder inga svårigheter att finna starkt negativa uttalanden. — Slutligen vill man kanske också opponera sig när U. säger att det obetydliga varu-bytet mellan bygderna var ett framträdande drag på 1700-talet. Självklart är ett sådant yttrande avsett att vara en generalisering, men den förefaller i detta fallet fullkomligt onödigt överskrida det tillåtnas gräns.

Det följande kapitlet bär namnet "Naturkrafterna och näringsutrymmet". Under rubriken sammanfattas "Klimat och skördeutfall", "Klimatet och människan", "Boskapsfarsoterna under 1700-talet" samt "Sillfisket i Bohuslän under 1700-talet"! Det senare avsnittet förefaller anmälaren f. ö. vara en av de bästa avdelningarna i avhandlingen — inte minst formalt: mångsidigt men väl genomtänkt och sammanhängande. I samband med sillfiskets blomstring fick arbetsvandringarna — med lag som troligen var sockenvis sammansatta — en betydande omfattning. Bl. a. leddes den halländska arbetsvandringen från Skåne till Bohuslän. Givet är att arbetsvandringarna, med den omfattning de fick, ledde till konflikter med bönderna, liksom att 1739 års tjänstehjonsstadga måste nonchaleras. Trots det starka motstånd som från olika håll och av olika skäl restes mot vandringarna från Halland segrade dock de nationalekonomiskt mer betydelsefulla bohuslänska intressena.

Nästa kapitel, "Skördarna samt deras betydelse för folkets försörjning och sysselsättning", inledes med en av allt att döma framgångsrik och viktig kritik av de s. k. officiella — men uppenbarligen delvis konstruerade —

skördeomdömena. Mot detta hittills så ofta åberopade material ställer U. berättande samtida skörderapporter. Med all rätt vänder sig U. mot en tidigare alltför ensidig korrelation mellan skördeutfall samt dödlighet och jordbrukets stabilitet. Om de goda och dåliga skördarnas ekonomiska återverkningar och sambandet mellan skördarna, spannmålspriserna och konjunkturerna har U. även en värdefull redogörelse.

I kapitlet "Skördar, konjunkturer och tjänstehjonspolitik" kan observeras bl. a. diskussionen om den lämpligaste flyttningsdagen. Frågan om tjänstehjonens behandling och lagstiftningen angående dessa får här en fyllig och mångsidig behandling. U. hävdar, delvis i opposition mot Heckscher, att bakgrunden till 1739 års tjänstehjonsstadga, särskilt såsom stadgans tankegångar återkommer i bondeståndet, inte endast är allmänna merkantilistiska idéer utan ett faktiskt arbetskraftsbehov. Den senare, liberala inställningen belyses med utgångspunkt från den allmänna idédebatten och har enligt U:s mening sitt upphov även i en humaniserad inställning till de obesuttna. Reaktionen mot de liberala idéerna vill han se även mot bakgrunden av fattigvårdens organisation.

Ett följande kapitel bär titeln "Från laga försvar till allmänna arbeten" och behandlar således ett speciellt avsnitt av 1800-talets arbetarpolitik.

"Jordbruket och folkförsörjningen särskilt under förra delen av 1800-talet" är ett mäktigt kapitel om 273 sidor; det kan väl närmast karakteriseras som ett försök till rundmålning. U. har varit medveten om att detta knappast låter sig göras helt tillfredsställande, då erforderliga förundersökningar saknas. I stor utsträckning tvingas U. lita till de berättande källorna, ehuru han medger att, dessa "ger ofta ett överdrivet intryck av förändringarnas storlek". Detta viktiga faktum är givetvis särskilt besvärande när syftet delvis synes vara att ge en dynamisk skildring. I stora stycken har U:s framställning närmast blivit en sammanfattning av tidigare undersökningar, dock med smärre kompletteringar; karaktären av uppslagsverk blir i detta kapitel särskilt påtaglig. — Skiftena, jordbruksreformernas finansiering och innovationerna inom jord-

bruket blir huvudfrågorna. Här beröres bl. a. flåhackningens och skumplöjningens spridning framför allt genom värmlänningars och västgötars vandringar. Denna spridning behandlas även i det följande kapitlet, "Jordbrukets anställda arbetskraft och arbetsorganisation". Kapitlet, som är ett av de med avhandlingstiteln bäst överensstämmande, ansluter delvis till skildringar av Boëthius och Kumm men huvudvikten är lagd vid statsystemets uppkomst mot bakgrunden av de obesuttnas tillväxt och jordbrukets rationalisering. I ett avslutande avsnitt behandlas lönesystem och lönetrend.

Avhandlingens andra del ägnas helt åt hemslöjden och hemindustrin från dess blomstring till fabrikernas seger. I denna del ingår även ett par intressanta bilagor, bl. a. en översikt över skördarna samt årslöneuppgifter för drängar, pigor och statdrängar.

Sven B. Ek.

GYULA ORIUTAY: *Ungarische Volksmärchen*. Berlin (Rütten & Loening) 1957. 576 s. Pris 9.50 DM.

Få länder i Europa torde i förhållande till sin storlek kunna uppvisa en så omfattande och värdefull folksagolitteratur som Ungern. Alltsedan Gaals första samling utkom 1822 har sagoböckerna duggat tätare i detta land än i de flesta andra. Och standarden på dessa utgåvor har genomgående varit mycket hög — texterna återger troget berättarnas intentioner, har hämtats ur en god och levande tradition och är nästan alltid försedda med noggranna uppgifter rörande proveniensen och andra omständigheter kring upptecknaren och berättaren. Tyvärr — men förståeligt nog — har endast en ringa del av detta rika material blivit översatt till språk, som den internationella forskningen behärskat, och de ungerska bidragen till komparativa sagoundersökningar har därför mestadels långt ifrån motsvarat vad som funnits att tillgå. De tysk-ungerska traditionerna har ofta fått representera hela landet, vilket givetvis lätt kunnat leda till felaktiga uppfattningar om den egentliga ungerska

sagens egenart. Visserligen har Jones & Kropf, Róna-Sklarek, Pogány och Solymossy publicerat åtskilliga översättningar, men därvid i huvudsak utnyttjat de äldre och minst traditionstroga editionerna. De stora serierna Magyar népköltési gyűjtemény och Uj magyar népköltési gyűjtemény om sammanlagt över 20 band har däremot blivit sämre representerade. Denna brist täckes nu i någon mån av den förnämliga och omfattande antologi, som den ungerska folkloristikens främste företrädare, professor Gyula Ortutay gett ut och försett med charmanta kommentarer. Därtill kommer, att utgivaren i en inledning på över 70 sidor

redogör för såväl äldre som yngre ungersk sagolitteratur, dess tillförlitlighet och källvärde, och dessutom lämnar mycket intressanta aspekter på problemet om de olika komponenterna i det ungerska sagostoffet: det ursprungliga, finsk-ugriska, det bysantinska, det turkiska, det iranska, det slaviska osv. Vidare berättar Ortutay utförligt om sagodiktningens sociala miljöer, sagans funktion i folklivet, berättarstilar osv., vilket allt gör denna framställning till ett väsentligt bidrag inte bara till kannedomen om den ungerska folksagan utan även till sagotraditionens betingelser över huvud taget. Boken rekommenderas varmt.

Jan Öjvind Swahn.

KORTA BOKNOTISER

I Köla. Skrifter utgivna av Köla sockens arkiv- och folkminneskommitté 1. Arvika 1958. 96 s., ill.

Den form under vilken denna skrift framträder är tilltalande och värd all uppmärksamhet. Den allt stridare floden av lokalhistorisk litteratur, enkannerligen i form av sockenmonografier, innehåller självfallet mycket av värde, men kvaliteten är oändligt växlande, ofta även inom samma volym. Till en icke ringa del kommer sig detta av utgivares och författares ambition att till varje pris täcka alla tänkbara ämnesområden. Det ter sig då klokare att på det sätt här skett utge tvångsfria bidrag till bygdens historia utan anspråk på fullständighet, men ändå befriade från de mera efemära bihang som pläga utfylla hithörande periodiska publikationer.

Det nu publicerade första häftet av skriftserien innehåller en skildring av Köla kyrka, författad av den om hembygdens historia förtjänstfulle konstnären Anders T. Byberg, i anslutning härtill två bidrag av Helge Kjellin om kyrkans klockor och om de gravfynd som gjordes vid en restaure-

ring 1931, en ganska omfattande framställning om socknens ortnamn av Karl Rencke och slutligen en uppsats av sistnämnde författare om en besvärjelseformel, som tillvaratagits bland de efterlämnade papperen hos en sockenbo, död 1939. Formeln kommenteras av utg. med indragande av en del jämförelsematerial, varvid han avslutningsvis kan anföra en uppteckning i Västsvenska folkminnesarkivet, gjord 1926 ur egen erfarenhet!

G. B.

SVEN JACOB CARLSON: *Anteckningar om Ulrika socken.* Utgiven av Museistiftelsen Ulrika. Linköping 1958. 207 s. Pris kr 10:—.

Trävaruhandlaren Sven Jacob Carlson (1872—1955) överlämnade genom ett gåvobrev 1950 till en särskild stiftelse sin omfattande samling av föremål, belysande den äldre folkkulturen i främst Ulrika socken i södra Östergötland. Senare fick stiftelsen av donator även mottaga manuskriptet

till de anteckningar som nu utgivits under redaktion av landsantikvarien Bengt Cnattingius. De började nedskrivnas på 1930-talet, delvis i anslutning till författarens verksamhet som medarbetare åt Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet.

I ett förord betonar Sven Jacob Carlson att anteckningarna inte skola betraktas som en sockenbeskrivning utan endast avse att redogöra för den rika muntliga tradition som han blivit delaktig av under ett långt och verksamt liv i bygden. Ödmjukt anhåller han om överseende för den händelse en del av hans egna funderingar skulle vara felaktiga. På några punkter kan man väl också spåra en eller annan Lesefrucht av mera tvivelaktigt värde, men i stort sett är vad som bjudes rejäl och initierad kunskap. Man får sålunda goda besked om kyrkbygge och prästgård, om socknens bebyggelse och kommunikationer, om olika näringsgrenar, om mera prominenta bondesläkter osv.

En levnadsteckning av Bengt Cnattingius inleder arbetet.

G. E.

GAD RAUSING: *Arkeologien och naturvetenskaperna*. Historiska museets skriftserie 3. Lund 1958. 116 s. Pris kr 6:—.

Den arkeologiska vetenskapens källor utgörs av de resultat fältundersökningarna lämna. Då en undersökning av en fornlämning med nödvändighet måste medföra, att denna helt eller delvis förstöres, är det viktigt, att varje undersökning utföres på ett sådant sätt, att utbytet blir så rikt som möjligt.

Många svenska vetenskapsmän ha ägnat stort intresse åt undersökningsmetodik och själva utfört förnämliga undersökningar, vid vilka arkeologerna intimt ha samarbetat med naturvetenskapsmän, botanister, geologer, osteologer, zoologer m.fl. Men endast i undantagsfall ha svenska arkeologer i tryck redogjort för sina erfarenheter. Det är därför med glädje man mottager Gad Rausings bok *Arkeologien och naturvetenskaperna*. På ett instruktivt sätt redogör Rausing för olika hjälpmedel, fosfatanalys, pollenanalys, kol 14-analys m. fl., som stå till arkeologens förfogande och för den, som vill veta mer, lämnar han utförliga litteraturhänvisningar. Med ledsnad måste man konstatera, att åtskilliga av dessa metoder endast i undantagsfall kunna tillämpas i Sverige, men det är ändå värdefullt, att de finnas med som exempel på hur fruktbringande ett samarbete mellan arkeologer och naturvetenskapsmän kan vara. Natur-

ligtvis kunde man ha önskat, att Rausing hade behandlat ytterligare ämnen, t. ex. lodfotografering från torn eller mast av utgrävningsområden. Detta utgör emellertid ingen allvarligare kritik mot boken, som icke utger sig för att vara en fullständig arkeologisk handbok.

Boken är som en uppiggande injektion. Man får lust att pröva nya metoder och det kanske viktigaste av allt, man får en alltid lika nyttig påminnelse om hur betydelsefull planläggningen av en undersökning är. Utan ett genomtänkt program kunna inga hjälpmedel ge fullt utbyte. Boken bör vara predestinerad att ingå i kursplanen för blivande arkeologer, och den rekommenderas till alla utövande arkeologer som uppryckare ur den slentrian, som vi så lätt hamna i.

M. B.

NILS VON HOFSTEN: *Eddadikternas djur och växter*. Engl. summary. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien. 30. Uppsala 1957. 111 s. Pris kr 15:—.

Eddadikternas ursprung har varit ämnet för många och omfattande undersökningar. För att få fram en bild av den miljö, där dikterna utformats, har man även tagit fasta på de naturhistoriska notiser, som kunna utläsas ur dikterna. Oftast är det språkforskarna, som gjort även dessa undersökningar, men år 1880 publicerade en zoolog, professorn vid Veterinärinstitutet J. G. H. Kinberg, en skrift om Eddans naturhistoria. Den är givetvis mycket föråldrad, men nu har en annan zoolog, professorn emeritus Nils von Hofsten, publicerat en specialstudie om Eddans djur och växter. Han redovisar här alla de djur och växter, som nämns i Eddadikterna, och kommenterar dem mer eller mindre utförligt. Därvid visar han en synnerligen grundlig kännedom om vad som över huvud taget skrivits om Eddan. Visserligen är det inte så mycket nytt, som lägges fram, men det är dock intressant att få en naturvetares godkännande eller kritik av de tidigare av eddaforskarna dragna slutsatserna.

Sedan gammalt brukar man dela upp Eddadikterna i äldre och yngre gudadikter samt hjältedikter. Förf. har delat upp sitt material enligt samma princip, men fråga är, om inte hans arbete varit mer överskådligt, om han tagit samtliga dikter i ett sammanhang. Men över huvud taget är Nils von Hofstens avhandling mycket läsvärd för envar, som är intresserad av Eddan.

S.-B. V.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av ANDREAS LINDBLOM m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUNNEL HAZELIUS-BERG	7:—
<i>Tapeter</i> av INGEMAR TUNANDER	9:—	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av JOSEF SJÖGREN	35:—
<i>Målsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9: 50	<i>Vävskedsmakeri och hornslöjd</i> av FOLKE SVEDENFORS	7:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LINDBLOM, S. WALLIN, S. KARLING, B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klostets godspolitik</i> av PER STENSLAND	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN NILSSON	5:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD	15:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REINHOLD OLSSON	10:—	<i>Leva i brukessambälle</i> av BJÖRN HALLERDT	12:—
<i>Patabholm</i> av MANNE HOFRÉN	12:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av ELIS SIDENBLADH	30:—
<i>Skottsbergiska gården i Karlshamn</i> av BENGT BENGTISSON	9: 50	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUNDWALL ..	12:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOFRÉN	14:—	<i>Ur och urverk</i> av STEN LUNDWALL	18:—
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEENBERG	9:—	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL LAGERQUIST	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av ARVID BECKSTRÖM	15:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF HELLNER	3:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av SVANTE SVÄRDSTRÖM	18:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENSSON	3:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ	4:—
<i>Slagan och andra tröskeredskap</i> av DAG TROTZIG	12:—	<i>Svenska vävnadstekniker och mönstertyper</i> av E. VON WALTERSTORFF ...	18:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av GÖSTA BERG	10:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av INGEGERD HENSCHEN	12:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK	12:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	12:—
<i>Gränna</i> av SIGURD WALLIN	10:—	<i>Hallandsgårdar</i> av ALBERT SANDKLEF	28:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleälvus källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—	<i>Folkeligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av ANNA-MAJA NYLÉN ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av LARS-GABRIEL ANDERSSON	10:—

*Skrifter från Folkliivsarkivet i Lund
utgivna genom Sällskapet Folkkultur. Nr 3.*

NORDEN OCH KONTINENTEN

Föredrag och diskussion vid Trettonde nordiska folkliivs- och folkminnesforskaarmötet i Lund 1957.

Mit deutschen Zusammenfassungen.

Innehåll:

Martin P. Nilsson: *Sakralt och profant.*

Marta Hoffmann: *Problemer kring flamskevevningen i Norden.*

Den firsidiga gården. Med inlägg av bl. a. Sigurd Erixon, Svend Jespersen, Toivo Vuorela, Rigmor Frimannslund, Albert Eskeröd.

Kyrkan och de folkliga årsfesterna. Med inlägg av bl. a. Kjell Bondevik, Henning Henningsen, Kustaa Vilkuna, Carl-Martin Edsman, Hilding Pleijel.

Hantverket som kulturförmedlare mellan Norden och Europa. Med inlägg av bl. a. Helge Søgaard, Nils Cleve, Hilmar Stigum, Allan Nilson.

Sägner om den första kyrkplatsen och Finnsägner. Med inlägg av bl. a. Dag Strömbäck, Sigfrid Svensson, Olav Bö, Walde-
mar Liungman.

208 sidor. Pris kr 16:00. Medlemmar i Föreningen för svensk kulturhistoria och Sällskapet Folkkultur erhålla boken för kr 12:00 portofritt från Sällskapet Folkkultur, Finnigatan 8, Lund, vid samtidig rekvisition och inbetalning å Sällskapets postgironummer 177569.